

Jamontų šeima 1863–1864 metų sukilime ir Konstantino Kalinausko „Laiškai iš po kartuvių“*

Tamara Bairašauskaitė

Habilituota humanitarinių mokslų daktarė
Vyriausioji mokslo darbuotoja
Lietuvos istorijos institutas
XIX amžiaus istorijos skyrius
El. paštas: tamara.bairasauskaite@istorija.lt
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4724-7372>

Santrauka. Straipsnyje aptariamas Jamontų šeimos vaidmuo 1863–1864 m. sukilime ir bandoma iš naujo perskaityti Konstantino Kalinausko „Laiškus iš po kartuvių“. Pagrindinį tyrimo šaltinį sudaro Liudvikos Jamontaitės-Rodzevičienės (*Ludwika z Jamonttów Rodziejewicz*, 1836–1914) atsiminimai, Vilniaus politinių bylų tardymo komisijų medžiaga ir istoriografija. Jamontų šeimos nariai, pirmiausia atsiminimų autorė, jos vyras, brolis Juzefas ir trys seserys, įskaitant K. Kalinausko sužadėtinę Mariją, jų giminės ir bičiuliai buvo Lietuvos vykdomajam skyriui vadovavusio K. Kalinausko pagalbininkai. Straipsnyje skiriama dėmesio šios šeimos narių biografijoms ir jų dalyvavimui kuriant sukilimo vado pagalbininkų tinklą. Taip pat nustatyta, kurioje Vilniaus vietoje buvo Jamontų butas, tapęs K. Kalinausko veiklos centru.

Dėl K. Kalinausko „Laiškų iš po kartuvių“ parašymo laiko, jų turinio interpretacijos polemizuojama su jų ideologiniu sureikšminimu baltarusių istoriografijoje ir rusų propagandisto, istoriko Aleksandro Diukovo bandymu sumenkinti jų idėjinį ir politinį aspektą. Jis įrodinėja, kad kalėjime K. Kalinauskas rašė tik laiškėlius sužadėtinei lenkų kalba. Straipsnyje skelbiamas K. Kalinausko laiškėlis Marijai Jamontaitei, rašytas prieš egzekuciją. Agatono Gilerio (*Agaton Giller*) paskelbtų „Laiškų iš po kartuvių“ ir prie K. Kalinausko tardymo bylos pridėto vadinamojo „paaiškinimo“ analizė rodo, kad sukilimo vadas juose išsakė savo politines pažiūras, mintis apie sukilimo likimą, krašto ateitį, tačiau juose neįžvelgtina baltarusių tautinė idėja.

Reikšminiai žodžiai: 1863–1864 m. sukilimas, Konstantinas Kalinauskas, „raudonųjų“ grupė, laiškai, istoriografija, baltarusiai, tautinė idėja.

The Jamontt Family in the 1863–1864 Uprising and Konstanty Kalinowski’s “Letters from beneath the Gallows”

Summary. This article presents a discussion of the Jamontt family’s role in the 1863–1864 Uprising and attempts to offer a new reading of Konstanty Kalinowski’s “Letters from beneath the Gallows”. The main source used in this research were the memoirs of Ludwika Jamontt-Rodziejewicz (1836–1914), along with material from the Vilnius

* Pirmą kartą paskelbta baltarusių kalba: Т. Байрашаўскайце, 2023, с. 122–157.

political cases interrogation commissions and related historiography. Members of the Jamont family, primarily the author of these memoirs, her husband, her brother Józef and three sisters, including Kalinowski's fiancée Maria, their relatives and friends were assistants in the Lithuanian executive department, led by Kalinowski. The article pays attention to the biographies of this family's members and their participation in the creation of a network of assistants to the leader of the uprising. The location of the Jamont apartment in Vilnius, which became the center of Kalinowski's activities, was also determined.

On account of the timing of when Kalinowski wrote his "Letters from beneath the Gallows", interpretations of their content can be considered as polemizing with the ideological significance attributed to them in Belarusian historiography and the attempts by the Russian propagandist, historian Aleksandr Dyukov to belittle their ideological and political aspects. Dyukov insists that while imprisoned, Kalinowski wrote only letters to his fiancée in Polish. Kalinowski's letter to Maria Jamontt, written just before his execution, is published in the article. An analysis of Agaton Giller's published "Letters from beneath the Gallows" and the so-called "explanation" attached to Kalinowski's interrogation file shows that in these documents, the leader of the uprising expressed his political views, his thoughts about the fate of the uprising and the country's future, though they cannot be said to invoke the Belarusian national idea.

Keywords: the 1863–1864 Uprising, Konstanty Kalinowski, the "Red" group, letters, historiography, Belarusian national idea.

Įvadas

1863–1864 m. sukilimo kultūrinėje atmintyje išskirtinę vietą užima Konstantino Vincento Kalinausko (1838–1864) nekonkurencinis baltarusiškas įvaizdis, kuriuo remiasi baltarusių tautinės idėjos ištakos. Jo politinė ir asmeninė biografija apaugo skirtingomis negausių šaltinių interpretacijomis, į istorinį naratyvą įsivėlė faktinių klaidų. Baltarusiškoje tradicijoje šis sukilimas vadinamas „Kalinausko sukilimu“, nors Tautinė vadovybė jį paskyrė savo įgaliotuoju komisaru sukilimui įpusėjus, kai dalis Lietuvos sukilimo organizacijos narių kalėjo arba buvo pasitraukę iš krašto. K. Kalinausko veikla sukilime yra aprašyta, daug dėmesio skiriama propagandinei agitacijai, spaudai baltarusių, rečiau lenkų, kalba, ypač „Laiškams iš po kartuvių“, naudojami K. Kalinausko parodymai politinių bylų tardymo komisijoje ir pan.¹ Romantinė K. Kalinausko legendos dalis susijusi su jo mylimosios – Marijos Jamontaitės (*Maria Jamontt*) vardu. Tačiau pasakojime apie sukilimo vado ir jo pagalbininkės meilę apstu elementarių klaidų². K. Kalinausko legendą kuriantys baltarusių istorikai menkai domėjosi Jamontais, juos įvedė į Kalinausko legendos naratyvą tiek, kiek reikėjo įtvirtinti tautinės idėjos konceptą. O žinojimas apie Jamontų šeimą ne tik praplečia sukilimo kontekstą, bet ir leidžia kitaip interpretuoti garsiuosius K. Kalinausko „Laiškus iš po kartuvių“, koreguoti įsivaizdavimą apie atmin-tinas sukilimo vietas Vilniuje.

Remiantis Liudvikos Jamontaitės-Rodzevičienės (*Ludwika z Jamonttów Rodziewicz*, 1836–1914) atsiminimais, politinių bylų tardymo komisijų medžiaga ir istoriografija šiame straipsnyje siekiama aptarti Jamontų šeimos vaidmenį 1863–1864 m. sukilime ir iš naujo perskaityti K. Kalinausko „Laiškus iš po kartuvių“. Visos straipsnyje minimos datos pateikiamos pagal Julijaus kalendorių.

---

¹ K. Kalinauskui ir 1863–1864 m. sukilimui skirta istoriografija dėl didelės straipsnio apimties neaptariama. Temai svarbi jos dalis naudojama tyrime.

² Pavyzdžiui, В. Герасимчик, 2016; В. Белова, 2023.

Liudvika Rodzevičienė *contra* Jokūbą Geištorą

Liudvika Jamontaitė-Rodzevičienė (toliau – Liudvika Rodzevičienė) parašė atsiminimus apie 1863–1864 m. sukilimą Lietuvoje, kai pasirodė Lietuvos provincijų valdymo skyriaus ir Lietuvos vykdomojo skyriaus pirmininko Jokūbo Geištoro (*Jakób Gieysztor*) atsiminimai, kuriuos spaudai parengė Stanisławas Kościałkowski³. Ji ne vienintelė amžininkė, sukilimo dalyvė, įvykių liudininė ir tremtinė, reagavusi į didvyriškos, bet skaudžios praeities aprašymą, Lietuvos sukilimo organizacijos veiklą. J. Geištoras ne tik pažadino sukilimo atmintį, jo dalyvių asmeninius išgyvenimus. Kai kurie amžininkai pasigedo kitos tiesos apie įvykius ir „brangius mirusiuosius“. Susipažinusi su J. Geištoro rankraščiu savuosius atsiminimus parašė Zigmanto Sierakausko našlė Apolonija Dalevskytė-Sierakauskienė (*Apolonia z Dalewskich Sierakowska*), o jo tekstą apie vyro ir brolių Dalevskių vaidmenį sukilime pavadino melu⁴. A. Sierakauskienės bičiulis, gamtininkas ir tremtinys Benediktas Dybovskis (*Benedykt Dybowski*), perdavęs jos atsiminimų rankraštį Vladislavui Zahorskiui (*Władysław Zahorski*), kad šis juos paskelbtų, savo požiūrį į J. Geištoro pasakojimą išsakė viešai. Apie Šveicarijoje, Lenkų muziejuje Rapersvilyje deponuotą rankraštį jam sakiusi Sierakauskienė, iš jį skaičiusiųjų girdėjęs, kad jame apstu melagysčių ir šmeižto. Perskaitęs paskelbtus J. Geištoro atsiminimus, įsitikino, kad autorius rašo tendencingai, priskiria sau svetimus nuopelnus. B. Dybovskį itin žeidė nepagrįstas Lietuvos provincijų valdymo skyriaus nario, stambaus dvarininko Antano Jelenskiego (*Antoni Jeleński*), J. Geištoro bendražygio, kuriam jis turėjo būti dėkingas už tai, kad Jelenskiego pinigai ir ryšiai išgelbėjo jį nuo kartuvių, kaltinimas išdavyste. Straipsnyje, 1919 m. paskelbtame periodiniame leidinyje „Kwartalnik Historyczny“, B. Dybovskis piešia nepatrauklų savimybės paveikslą, analizuoja J. Geištoro iškraipytus faktus, rašo apie jo bendradarbiavimą su tardymo komisija, kuriam ryžosi dėl naivumo ir tuštybės, pasidavęs tardymo komisijos pirmininko Aleksandro Losevo pataikavimui. B. Dybovskis pateikia kitokią, negu J. Geištoro, Lietuvos sukilimo vadovybės narių parodymų versiją, kurios savo atsiminimuose laikėsi ir kiti Vilniuje tardyti sukilimo dalyviai – Juozapas Ohryzka (*Jozafat Ohryzko*) ir Lionginas Pantelejevas. B. Dybovskis nepalankiai vertina ir J. Geištoro, susipriešinusio su bendruomene, elgesį tremtyje⁵. J. Geištoro biografiją tyrusi Wiktoria Śliwowska, nagrinėjusi ir sukilimo tremtinių konfliktus dėl parodymų tardymo komisijose, kaltinimus išdavyste, pažymėjo amžininkų reakciją į įvykių interpretaciją jo atsiminimuose. Jos nuomone, amžininkų vertinimai buvo subjektyvūs ir ne visada pagrįsti⁶. Šiaip ar taip, amžininkai jautriai reagavo į atsiminimus, tačiau ilgainiui jie virto labiausiai cituojamu sukilimo istorijos Lietuvoje egodokumentu.

Liudvikos Rodzevičienės atsiminimai tokios sėkmės nesulaukė. Tautinio Osolinskių instituto bibliotekos Vroclave (Ossolineum) užsakymu atsiminimų rankraščius vertinęs lenkų istorikas Henrykas Woroszycki juos laikė „tipiškais pagyvenusio žmogaus atsiminimais“, kupiniais asmeninių išgyvenimų ir užmaršties apnašų. Iš viso rankraščių

³ *Pamiętniki Jakóba Gieysztor*, 1913.

⁴ A. Dalevskytė-Sierakauskienė, 2019, p. 29.

⁵ *Ocena pamiętników Jakóba Gieysztor*, 1919, s. 25–44.

⁶ W. Śliwowska, 2000, s. 58–69.

būta keturių: du sudarė atsiminimai *sensu stricto*. Tekstą „Koleje życia Ludwiki Rodziewiczowej i jej najbliższej rodziny“ (Liudvikos Rodzevičienės ir jos artimųjų gyvenimo vingiai) sudaro autorės vaikystės ir Jamontų šeimos gyvenimo aprašymas, todėl vertintojui tai buvo nereikšmingas šaltinis, tinkantis nebent pažinti XIX a. pasiturinčių bajorų kasdienybę, bet, jo nuomone, ir šiuo atveju nieko naujo autorė nepasakė. Tekstas „Garść wspomnień z 1863 r.“ (Žiupsnelis atsiminimų apie 1863 metus) vertintojui pasirodė svarbesnis, nes autorė buvo susijusi su „raudonaisiais“, kurių atsiminimų yra nedaug, pažinojo Konstantiną Kalinauską. Ji aktyviai dalyvavo sukilimo organizacijoje, tačiau žemiausioje jos grandyje, tad žinojo nedaug. Be to, atsiminimuose mažai naudingos informacijos apie sukilimą, vyrauja asmeninės patirtys. Vis dėlto H. Woroszyckis manė, kad šią atsiminimų dalį būtų galima skelbti.

Drauge su atsiminimais bibliotekai buvo pasiūlyta įsigyti sąsiuvinį su L. Rodzevičienės atsiminimų fragmentais „Urywki ze wspomnień“, matyt, kažkieno rengtais spaudai, taip pat sąsiuvinį „Notatki do Pamiętników Gieysztorą z 1863 r.“ (Pastabos Geištoro atsiminimams). Čia surašytos L. Rodzevičienės pastabos tekstui, pažymint knygos tomą ir puslapį, kuriame yra ginčijamas teiginys. H. Woroszyckis tai vadino „savotiška polemika“, skirta paneigti nepalankią J. Geištoro nuomonę apie autorės brolių Juzefą Jamontą (*Józef Jamontt*). Šias pastabas istorikas vertino skeptiškai, teigė, kad J. Geištoro atsiminimai yra savotiška „baltųjų“ apologija, pakankamai objektyvūs, o nusiteikusias prieš „baltuosius“, prisirišusios prie savo artimųjų autorės vertinimams to trūksta. J. Jamonto politinę bylą vertintojas vadino „istoriškai nereikšminga“, bet palankiai žiūrėjo į autorės pasakojimą apie Vilniuje veikusią Aleksandro Losevo vadovaujamą politinių bylų tardymo komisiją⁷. Šių pastabų tekstas vietomis sutampa su „Garść wspomnień“ tekstu, bet jose yra informacijos, nepatekusios į atsiminimus, o tai patvirtina prielaidą, kad L. Rodzevičienė iš tikrųjų rašė atsiminimus 1912–1913 m., galbūt pirma paskatinta rengimosi artėjančioms sukilimo metinėms, o vėliau reagavo į išspausdintą J. Geištoro darbą.

Osolinškių instituto biblioteka įsigijo rankraščius iš L. Rodzevičienės seserėčios Elenos Mackevičiūtės (*Helena Mackiewicz*), ten jie saugomi iki šiol⁸. Visi rankraščiai rašyti skirtingu braižu. Autografu laikomas rankraštis „Koleje życia“ (Gyvenimo vingiai), kiti yra nuorašai. Nėra žinoma, kas juos padarė ir koks autografų likimas. Galbūt, išskyrus vieną.

Lenkijos mokslų akademijos archyvo bibliotekoje saugomas neįprastas J. Geištoro spausdintų atsiminimų egzempliorius. Tarp atitinkamų knygos puslapių yra įklijuotos rankraštinės pastabos apie atsiminimų autoriaus teiginius, iš viso 80 lapų. Pastabų tekstas yra identiškas L. Rodzevičienės rankraščio nuorašui iš Osolineumo⁹. *De visu* šio

⁷ Šiame tyrime naudotasi mikrofilmais, saugomais Tautinės bibliotekos Varšuvoje mikrofilmų skyriuje. H. Woroszyckio išvadas apie rankraščius žr.: Ludwika Rodziewiczowa, Koleje życia Ludwiki Rodziewiczowej z Jamonttów i jej najbliższej rodziny, Autograf, Rps. Ossol. 12272/1 (Biblioteka Narodowa w Warszawie (toliau – BN), mf. 35217, k. I–II).

⁸ Ludwika z Jamonttów Rodziewiczowa, Garść wspomnień z [18]63 r. Kopia, Rps. Ossol. 12273/1, BN, mf. 35218; Urywki ze wspomnień o [18]63 r. Ludwiki z Jamonttów Rodziewiczowej. Wyjątki z rękopisu 12273, ten pat, 12274/1, mf. 36683; Ludwika z Jamonttów Rodziewiczowa, Notatki do Pamiętników [Jakuba] Gieysztorą z r. 1863, ten pat, Rps. Ossol. 12275/1, BN, mf. 2590.

⁹ *Pamiętniki Jakóba Gieysztorą*, 1913, Archiwum Polskiej Akademii Nauk (toliau – Archiwum PAN), sygn. II. 4710.

rankraščio braižas primena rankraščio „Koleje życia“ braižą, todėl galima daryti atsargią prielaidą, kad į J. Geištoro spausdintų atsiminimų egzempliorių įklijuotas L. Rodzevičienės autografas. Lieka atviras klausimas, kam priklausė ši knyga: pastabų autorei ar Geištorų šeimai? Mat tame pačiame archyve yra saugomas Geištorų fondas, sudarytas iš J. Geištoro palikuonių dokumentų. Tarp jų – du neskelbti jo paties rankraščiai: atsiminimai, apimantys 1844–1846 m., ir tremtyje 1868–1870 m. rašytas dienoraštis, kurį archyvarai identifikavo kaip atsiminimus¹⁰. J. Geištoro rašysena yra itin sunkiai įskaitoma. Minėtasis spausdintas atsiminimų egzempliorius su rankraštiniais intarpais, matyt, pateko į archyvą su kitais Geištorų dokumentais. Tačiau be atskiro tyrimo šis klausimas taip pat lieka neatsakytas. Reikėtų pridurti, kad yra išlikę neskelbti J. Geištoro atsiminimų rankraščiai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve¹¹. Jie laukia savo tyrėjo.

Liudvikos Rodzevičienės atsiminimus pirmoji panaudojo Maria Bruchnalska, gavusi rankraštį iš autorės dukters¹². Jos neįkainojamas darbas apie 1863–1864 m. sukilime dalyvavusias moteris iki šiol įkvepia tą pačią temą šiandien gvildenančius tyrėjus. Ji panaudojo L. Rodzevičienės atsiminimų ištrauką apie moterų dalyvavimą manifestacijose ir moterų komiteto, kuriam vadovavo autorė, veiklą¹³. Tautinis Osolinškių institutas 1952 m. paskelbė fragmentų iš „Garść wspomnień“. Edwardo Trzynos parengtą įvadą publikacijai sudaro sutrumpintas H. Woroszyckio tekstas. Publikacijai buvo pasirinkta rankraščio pradžia apie visuomenės nuotaikas, pasakojimas apie moterų veiklą, jų pagalbą sukilėliams ir jiems palankų Vilniaus policmeisterį pulkininką Michailą Sarančiovą, kratą pas panelę Dogiel, kur dar būdamas Vilniaus miesto viršininku slapstėsi K. Kalinauskas. Tada buvo paskelbta ir L. Rodzevičienės nuotrauka, daryta apie 1876 m., įklijuota į atsiminimų rankraštį¹⁴. Atsiminimų ištrauką apie Jamontų suėmimą ir K. Kalinausko kalinimą jau sovietmečiu paskelbė baltarusiai¹⁵. Ją lietuvių kalba pakartojė leidinuko apie sukilimą Lietuvoje rengėjai¹⁶.

Knygą apie Rodzevičių giminę parašęs Henrykas Rodziewiczus 2006 m. paskelbė visą „Garść wspomnień“ tekstą. Įvade jis pacitavo Juzefo Pilsudskio (*Józef Pilsudski*) atsiminimus, kurie rodo, kad 1903 m. L. Rodzevičienės ir jos dukters Juzefos Anos kukliame bute Varšuvoje buvo įrengtas nelegalios literatūros sandėlis, o buto šeimininkės padėjo ją platinti¹⁷. Taigi dalis L. Rodzevičienės atsiminimų yra prieinami ir cituojami, nors ne taip plačiai kaip J. Geištoro atsiminimai.

¹⁰ Pamiėtnik Jakóba Gieysztoro, 1844, ten pat, sygn. III-62, nr. 40; Pamiėtnik Jakóba Gieysztoro, 1868–1869–1870, ten pat, nr. 42.

¹¹ Воспоминания детских и юношеских лет Якова Гейштора, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1135, ap. 4, b. 378; Воспоминания Я. Гейштора и его жены, 1857–1897, ten pat, ap. 20, b. 54, 55.

¹² L. Michalska-Bracha, 2011, s. 292.

¹³ M. Bruchnalska, 1934, s. 146–150.

¹⁴ *Garść wspomnień z 63 r.*, 1952, s. 5–9.

¹⁵ К. Калиновский, 1988, с. 163–165.

¹⁶ *1863–1864 metai Lietuvoje*, 1991, p. 124–126.

¹⁷ H. Rodziewicz, 2006, s. 72, 76–113. Publikacijoje praleistos vietos, kurių H. Rodziewiczus neiššifravo, be to, p. 101 šifruojant tekstą suklysta išskleidžiant inicialą „S“: vietoj Boleslovo Svidos (*Bolesław Świda*) pavardės parašyta J. Geištoro pavardė. Už šios knygos nurodymą dėkoju dr. Olgai Mastianicai-Stankevič.

Liudvikos Rodzevičienės atsiminimai skiriasi nuo J. Geištoro atsiminimų informacijos apie sukilimą apimtimi. Ji nedaug žinojo apie sukilimo organizacijos veiklą, jos struktūrą ir sudėtį, tačiau skaitant jos atsiminimus ryškėja „raudonųjų“ paveikslas K. Kalinausko vadovavimo sukilimui laikotarpiu, plečiasi žinojimas apie K. Kalinausko aplinkos žmones, kurių J. Geištoras veik nemini, nors dalį jų pažinojo kaip sukilimo dalyvius. L. Rodzevičienė, reaguodama į J. Geištoro nuomonę apie Trakų apskrities dvarininką ir dailininką Antonį Zaleskį, kuris priklausė sukilimą rengusiam Judėjimo komitetui, priekaištavo atsiminimų autoriui, kad šis tinkamai neįvertino jaunimo vaidmens sukilime, apie daugelį nutylėjo: „<...> kaip piktai ir melagingai vertinamas jaunimas! Kadangi netiko nepaminti jų esminių dorybių, kiekvienam buvo priklijuota kokia nors etiketė, <...> neatsirado vietos ištikimiems bičiuliams, apie kuriuos net neužsiminama, lyg jie apskritai nebūtų egzistavę, o yra portretų asmenų, kurių nuopelnai nėra žinomi.“¹⁸ L. Rodzevičienės atsiminimuose atsiranda naujų, jaunos kartos sukilėlių vardų. Jos atsiminimus sugretinus su tardymo komisijų medžiaga tampa ryškesnis Konstantino Kalinausko aplinkos vaizdas.

Jamontai, Mokšickiai, Rodzevičiai

Jokūbo Geištoro atsiminimuose Jamontų nėra, išskyrus trumpai paminėtą Juzefą Jamontą, apie kurį autorius rašė, kad šis „gabus ir energingas“ jaunuolis sukilimui buvęs naudingas, bet tardymo komisijoje pasirodė „silpnas“, išdavė nemažai Minsko organizacijos narių¹⁹. Nė žodžio J. Geištoras neparašė apie Rodzevičius, nors ši šeima ir jos artimi giminaičiai buvo aktyvūs sukilimo dalyviai, susisieję su K. Kalinausku, kai jis perėmė vadovavimą Lietuvos vykdomajam skyriui.

Iš L. Rodzevičienės atsiminimų aiškėja, kad jos tėvas, Motiejus Jamontas (*Maciej Jamontt*, 1798–1879), buvo kilęs iš Žemaitijos, Telšių apskrities. Šeima turėjo žemės, bet M. Jamontas savąją tėvų palikimo dalį perleido netekėjusioms seserims, o pats pasirinko valdininko duoną²⁰. Vilniaus Šv. Jono Romos katalikų bažnyčios santuokų metrikų knygoje išliko įrašas, kad Kazimiero ir Uršulės Daukševičiūtės (*Urszula Dawkaszewicz*) Jamontų sūnus Motiejus, 31 metų amžiaus, 1829 m. lapkričio 21 d. susituokė su Elijaus ir Magdalenos iš Lesnevskių Mokšickių (*Eliasz ir Magdalena z Leśniewskich Mokrzyccy*) dukterimi Scholastika, 26 metų²¹.

Jamontai užaugino aštuonis vaikus, penkių likimai susipynė su K. Kalinausko likimu. 1830 m. rugsėjo 10 d. jie susilaukė pirmagimio Vladislavo Mikalojaus, spalio 12 d. jis buvo pakrikštytas Šv. Jono bažnyčioje drauge su S. Jamontienės seserimi Tekle, gimusia 1811 m.²² 1831 m. liepos 18 d. Vilniaus g., name Nr. 204, gimė Stefanas Emilianas²³,

¹⁸ Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. 1, tarp p. 200 ir 201, l. 1v.

¹⁹ *Pamiętniki Jakóba Gięsztor*, 1913, t. I, s. 246, t. II, s. 148.

²⁰ Koleje życia Ludwiki Rodziewiczowej z Jamonttów i jej najbliższej rodziny, Rps. Ossol. 12272/1, k. 3v.

²¹ Vilniaus šv. Jono RKB santuokos metrikų knyga, 1827–1831, LVIA, f. 604, ap. 10, b. 257, l. 62.

²² Vilniaus šv. Jono RKB gimimo metrikų knyga, 1828–1833, ten pat, f. 1667, ap. 1, b. 19, l. 85.

²³ Vilniaus šv. Jono RKB gimimo metrikų knyga, 1828–1833, ten pat, f. 1667, ap. 1, b. 19, l. 117.

1833 m. vasario 25 d. tame pačiame name gimė Motiejus Mykolas²⁴. Pagal Liudvikos Jamontaitės-Rodzevičienės antkapio užrašą Vilniaus Rasų kapinėse ji turėjo gimti 1836 m., tačiau tais metais į Šv. Jono bažnyčios gimimo metrikų knygą yra įrašytas tik kovo 11 d. gimęs Otonas Henrikas Jamontas, matyt, neišgyvenęs sutuoktinių vaikas, o įrašo apie Liudvikos gimimą nei tų, ne kitų metų bažnyčios metrikų knygose nėra²⁵. Lygiai taip pat nėra (arba nepavyko rasti) įrašo apie Juzefo Jamonto gimimą. 1864 m. tardymo komisijos ir karo teismo protokoluose nurodytas jo amžius – 23 metai, vadinasi, jis galėjo gimti 1840 ar 1841 metais. 1842 m. gruodžio 14 d. gimė Marija Scholastika²⁶, 1845 m. kovo 2 d. Mokšickių name Didžiojoje g. gimė Elena²⁷, ten pat 1848 m. rugsėjo 13 d. gimė Scholastika²⁸.

Scholastikos Mokšickytės-Jamontienės (*Scholastyka z Mokrzyckich Jamontt*) šeima buvo kilusi iš Ašmenos apskrities, dvarų neturėjo, broliai gyveno iš dvarų nuomos arba valdiškos tarnybos. Vyriausiasis brolis Mykolas Mokšickis (*Michał Mokrzycki*) nuomuoja Akmenos dvarelį šalia Giedraičių miestelio Vilniaus apskrityje, gyveno ten kartu su žmona iš Voluinės Tyskų giminės ir dviem suaugusiomis dukterimis – Anele ir Michalina. Liudvika mokėsi drauge su dėdės Ignaco Mokšickio (*Ignacy Mokrzycki*) dukterimi Ferdinanda, o jaunesnioji Jamontų dukterų karta – su kita jo dukterimi Karolina. Du motinos broliai, Antanas ir Liudvikas, tapo gydytojais²⁹. Kaip rodo Ignaco Mokšickio dukterų Scholastikos Aleksandros Petronėlės, Karolinos Juzefos, sūnaus Juzefo ir kitų vaikų gimimo metrikai, I. Mokšickis buvo vedęs Viktoriją Dambrauskaitę (*Wiktoria z Dąbrowskich*), tarnavo Vilniuje kažkurioje valdiškoje įstaigoje. Andžejus Mokšickis (*Andrzej Mokrzycki*) išsitarnavo iki titulinio patarėjo rango, buvo nuovados pristavas, mirė keleri metai prieš sukilimą. Su žmona Jadvyga, bajoraite iš Ašmenos apskrities, užaugino tris vaikus: sukilimo metu sūnus Edvardas tarnavo Vladimiro gubernijoje, kažkurioje akcizo įstaigoje, sūnus Vaclovas dalyvavo sukilime, anot motinos, buvo dingęs be žinios (L. Rodzevičienė rašo, kad jis buvo nuteistas mirties bausme, jam pavyko pasitraukti į užsienį, jaunas mirė Drezdene arba neaišku kurioje Rivjeroje³⁰). Duktė Antanina ištekėjo už Lopacinskio³¹. Jadvyga Mokšickienė (*Jadwiga Mokrzycka*) vėliau rūpinsis įkalintu K. Kalinausku. S. Jamontienės brolis, Slanimo gydytojas Antonis Mokšickis, už dalyvavimą sukilime Gardino gubernijoje su žmona Emilija bus ištremtas į Permės guberniją, paskui juos savo noru iškeliaus ir trys dukterys³².

Jamontai, Mokšickiai ir Dzičkovskiai (*Dziczkowscy*) (kažkuri S. Jamontienės sesuo buvo ištekėjusi už Dzičkovskio) glaudžiai bendravo, krikštijo vieni kitų vaikus, drauge juos mokslino, palaikė tradicinius giminystės ryšius.

²⁴ Ten pat, l. 172.

²⁵ Vilniaus šv. Jono bažnyčios gimimo metrikų knygą, 1836 0 – 0 1839 m., ten pat, f. 604, ap. 10, b. 276, l. 35.

²⁶ Vilniaus šv. Jono bažnyčios gimimo metrikų knygą, 1841–1843 m., ten pat, f. 604, ap. 10, b. 284, l. 92.

²⁷ Vilniaus šv. Jono bažnyčios gimimo metrikų knygą, 1843–1845 m., ten pat, f. 1667, ap. 1, b. 7, l. 79.

²⁸ Vilniaus šv. Jono bažnyčios gimimo metrikų knygą, 1848–1853, ten pat, f. 604, ap. 10, b. 301, l. 11v–12.

²⁹ Koleje życia, Rps. Ossol. 12272/1, l. 7v, 9, 21, 27.

³⁰ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, Garść wspomnień z [18]63 r., Rps. Ossol. 12273/1, k. 103; Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. 2, tarp p. 272–273, l. 9v.

³¹ Дело о дворянке Игуменского уезда Ядвиге Мокржицкой, 1867–1869, LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 61; Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, Garść wspomnień z [18]63 r., k. 103.

³² LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 62v.

Motiejus Jamontas išlaikė didelę šeimą ir išmoksline vaikus iš valdininko atlyginimo. Pagal jo parodymus tardymo komisijoje, jis dvylika metų iš eilės buvo Vilniaus bajorų deputacijos sekretorius, t. y. ėjo pareigas, į kurias jį seimeliuose rinko bajorai. Neabejotinai buvo pasisėmęs teisinių žinių apie bajorų legitimaciją. Penkerius metus buvo Vilniaus generalgubernatoriaus Fiodoro Mirkovičiaus valdininku atskiriems pavedimams, t. y. vidurinės grandies valdininku, atliekančiu inspektoriaus funkcijas, išsitarnavo iki rūmų patarėjo rango (VII klasė), pelnė ordinų ir apdovanojimų. Išėjęs į atsargą dvylika metų tapo kunigaikščio Piotro Wittgensteino dvarų vyriausiuoju valdytoju³³. L. Rodzevičienė atsimena, kaip šeimai atostogaujant Kučkuriškėse juos apilankė kunigaikščio valdų administracijos sekretorius Liudvikas Rodzevičius (*Ludwik Rodziewicz*). Jis atvežė kunigaikščio siūlymą M. Jamontui tapti vyriausiuoju dvarų valdytoju, mat ieškojo sumanaus ir sąžiningo tarnautojo³⁴. Jamontai išsikėlė gyventi į Verkių dvarą, į Vilnių grįžo 1863 m. pirmoje pusėje, birželį M. Jamontas galutinai perdavė reikalus naujam vyriausiajam valdytojui. Šeima įsikūrė nuomojamame bute Didžiojoje gatvėje, Šiškos (*Szyszko*) name Nr. 48, šalia stovėjo Mokšickių namas (Didžioji g. Nr. 50), kuriame gyveno S. Jamontienės brolis Ignacas³⁵. Kunigaikštis P. Wittgensteinas, atsidėkodamas M. Jamontui už nepriekaištingą tarnybą, pasiūlė ilgam laikui išsinuomoti jam priklausantį Samuelevo dvarą Minsko gubernijos Ihumeno apskrityje. Pasirašyta nuomos sutartis turėjo įsigalioti nuo 1867 m., nes dvarą vis dar nuomojo kiti asmenys. Nuomos sąlygos buvo itin palankios, dėl dvaro žemių ribų pertvarkymo turėjo gerokai padidėti laisvųjų činšininkų nuomos mokestis, tad M. Jamontas rūpinosi kuo greičiau perimti dvarą³⁶.

Vyresnieji sūnūs buvo baigę aukštuosius mokslus, turėjo geras tarnybas ir gyveno svetur. Kai krašte vyko sukilimas, Vladislavas gyveno Sankt Peterburge, tarnavo Teisingumo ministerijoje ir turėjo kolegijos sekretoriaus rangą, Stefanas buvo baigęs Horų-Horkų aukštąją žemės ūkio mokyklą, tarnavo Valstybės turtų ministerijoje, jau kelerius

³³ Об отставном инженер капитане Иосифе Калиновском и других, LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 48–49.

³⁴ Koleje žyčia, l. 25.

³⁵ Buto, kuris tapo Lietuvos vykdomojo skyriaus narių susirinkimo vieta, adresas – Šiškos namas Didžiojoje g., yra tardomųjų Jamontų parodymuose (LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 48v, 53). Tačiau Vilniaus policmeisterio M. Sarančiovo 1864 m. sausio 31 d. surašytame buto kratos akte Jamontų gyvenamas adresas buvo nurodytas kitaip: „Rotušės aikštė, Šiškos namas“ (ten pat, l. 56). Tuometinė Šiškos ir Mokšickių namų numeracija Didžiojoje g. nustatyta pagal: *Указатель*, 1864, c. 21.

Tai, kad namas Didžioji g. Nr. 50 priklausė Ignacui Mokšickiui, rodo jo ir Viktorijos Dambrauskaitės sūnaus Stanislovo, gimusio 1843 m. gegužės 8 d., metrikai (Šv. Jono bažnyčios gimimo metrikų knyga, 1841–1843 m., LVIA, f. 604, ap. 10, b. 284, l. 87). Abiejų namų dabartinę lokalizaciją šiam tyrimui nustatė dr. Aelita Ambrulevičiūtė. Tam buvo panaudotas 1808 m. Vilniaus miesto planas, kuriame pažymėtos sunumeruotos posesijos (V. Drėma, 1991, p. 167, 183), Vilniaus pirklių sąrašai, kuriuose nurodyti savininkų adresai ir nuosavybės vieta posesijose (Именной список купцам, записавшимся в 1-ю и 3-ю гильдии Виленского купечества по городу Вильно на 1847 год в течении январьской того года трети, LVIA, f. 937, ap. 1, b. 5387, l. 15v–16). Šaltinių analizė rodo, kad Mokšickių namas Didžiojoje gatvėje stovėjo 204 posesijoje, o Kornelijaus Šiškos namas – 203 posesijoje. Šaltinių duomenų ir dabartinio Vilniaus žemėlapiu palyginimas rodo, kad Mokšickių namo dabartinis adresas yra Didžioji g. 17, o Šiškos namo adresas – Didžioji g. 15.

³⁶ Дело временного полевого аудиториата о дворянах Минской губернии Иосифе Ямонте, Иване и Густаве Мошинском, Иосифе Поржецком, Петре Чекатовском и Семирадском, LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 438, l. 19v.

metus stažavosi Vakarų Europos valstybėse, gilino agronomijos žinias Belgijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Prancūzijoje. Motiejus buvo baigęs Generalinio štabo karo akademiją, 1863 m. iš tarnybos atsistatydino turėdamas Generalinio štabo papulkininkio laipsnį, įsidarbino Chersono akcizų valdyboje ir gyveno Odesoje³⁷. Po kelerių metų Motiejus Jamontas (jaunesnysis) atvyks pas tėvus, „į lenkų koloniją“ Sibire³⁸.

Vyresnioji Jamontų duktė Liudvika su būsimuoju vyru Liudviku Rodzevičiumi susipažino paauglystėje. Kunigaikščio P. Wittgensteino valdų administracija ir valdininkų butai buvo įsikūrę šalia Verkių dvaro Jeruzalėje, tad jie dažnai bendravo. L. Rodzevičius tuo metu buvo jaunas našlys, jo žmona, pasiturinčių Ukmergės apskrities dvarininkų duktė Henrieta Jastžemska (*Henrieta Jastrzębska*), mirė vos pagimdžiusi dukrelę Mariją. Kai Jamontai atsikėlė į Verkius, mergytei buvo treji metukai, ją augino tėvas ir jo motina. L. Rodzevičienė rašo, kad valdų administracijos sekretorius (tarnavęs kunigaikščiui nuo mažų dienų) buvo gerai išsilavinęs, gabus, jį vertino „mūsų literatūrinis pasaulis“, jis turėjo puikią atmintį. Jos širdį pavergė šio žmogaus būdas – „subtilus, paslaugus, pakantus, perdėtai neegoistiškas“³⁹. Liudvika baigė seserų Leokadijos Andžeikovičienės (*Leokadia Andrzejkowitz*) ir Augustinos Beniovskienės (*Augustyna Bieniowska*) privatų pensioną, tėvų patarimu metus ilsėjosi ir svajotojė tęsti mokslus⁴⁰. Tačiau vos sulaukusi pilnametystės ištėkėjo. Tomo ir Anos iš Sabovskių Rodzevičių (*Tomasz ir Anna z Sabowskich Rodziewiczowie*) sūnus Rokas Liudvikas, 35 metų, 1854 m. gegužės 23 d. Verkių (Kalvarijų) Romos katalikų bažnyčioje susituokė su Motiejaus ir Scholastikos Jamontų dukterimi Liudvika, 18 metų⁴¹. Santuoka buvo laiminga, bet į privatų gyvenimą įsiveržė sukilimas: „Pirmieji santuokos metai prabėgo kaip viena idealios laimės akimirka drauge su angeliško gerumo vyru <...>. Bet šią laimę teko paaugoti krašto kankinytei, kuri jau buvo virš jo pakibusi, o po poros metų sunki prievarta ir brutalaus smurto jėga sunaikino mūsų tautos kilniausius siekius ir didvyriško pasiaukojimo pastangas <...>.“⁴²

Prasidėjus 1861 m. manifestacijoms Rodzevičiai išsikėlė iš Verkių į Vilnių, apsigyveno Vilniaus gatvėje, Gliksbergo name, priešais civilinio gubernatoriaus namą. 1863 m. pavasarį persikėlė į medinį namą ant Neries kranto, kurį L. Rodzevičiui dovanojo kunigaikštis P. Wittgensteinas. Šis namas Pakrantės gatvėje šalia ką tik iškilusių Tiškevičių rūmų buvo naudojamas kaip vasaros rezidencija, bet šeimos galva ketino čia įrengti nuolatinių būstą, supirko žemės sklypus iki Tiltlo gatvės⁴³. Jamontų ir Rodzevičių namuose buvo kuriama sukilimo istorija.

³⁷ Koleje życia, l. 9v; LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 48.

³⁸ Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. 2, tarp p. 88 ir 89, l. 7v.

³⁹ Koleje życia, l. 30v, 39–40.

⁴⁰ Ten pat, l. 11.

⁴¹ Vilniaus (Kalvarijų) Šv. Kryžiaus Atradimo RKB santuokos metrikų knyga, LVIA, f. 1397, ap. 1, b. 20, l. 52v–53.

⁴² Koleje życia, l. 45v, 46v.

⁴³ Ludwika z Jamontów Rodziewiczowa, *Garść wspomnień z [18]63 r.*, l. 108v–109.

Konstantino Kalinausko „raudonasis“ jaunimas

„Baltieji“ pakvietė Konstantiną Kalinauską į sukilėlių vadovybę 1863 m. birželį, kai Tautinė vadovybė Varšuvoje pertvarkė Lietuvos provincijų valdymo skyrių į Lietuvos vykdomąjį skyrių. Nepaisant skyriaus narių nesutarimų dėl Lietuvos sukilimo organizacijos veikimo drauge ar atsietai nuo vadovybės Varšuvoje (nesutarimus savo atsiminimuose išsamiai aprašė J. Geištoras), skyriaus pirmininku liko J. Geištoras, sekretoriumi tapo Karolis Falevičius (*Karol Falewicz*), už karybą atsakė neseniai į Vilnių atvykęs atsargos inžinierius kapitonas Juzefas Kalinovskis (*Józef Kalinowski*), K. Kalinauskas atsakė už vidaus reikalus, Vilniaus miesto viršininku kaip ir anksčiau buvo Vladislavas Malachovskis (*Władysław Malachowski*). Vykdomajame skyriuje liko ir įgaliotasis komisaras Lietuvos provincijoms Nestoras Du Lauransas⁴⁴. Sukilimo vadovybės veiklą apsunkino ne tik vidiniai nesutarimai. Liepos 10 d. visam laikui iš Vilniaus išvyko N. Du Lauransas, komisaro antspaudą jis paliko K. Kalinauskui. Po nevykusio pasikėsimo į Vilniaus gubernijos bajorų vadovą Aleksandrą Domeiką (*Aleksander Domeyko*) sukilimo organizacija pradėjo silpti. Liepos 30 d. sukilimo vadovybei gavus žinią, kad bajorų vadovas tik lengvai sužeistas, iš miesto pasitraukė V. Malachovskis. J. Geištoras neabejojo, kad prasidės areštai. Jis rašo, kad tą dieną Vilniaus viršininku paskyrė Ignacą Zdanovičių (*Ignacy Zdanowicz*), o kitą dieną, sužinojęs apie namuose daromą kratą, per Titą Dalevskį (*Tytus Dalewski*) paliko K. Kalinauskui Lietuvos vykdomojo skyriaus antspaudą⁴⁵. J. Geištoras buvo suimtas liepos 31 d., nuo tada K. Kalinauskas tapo Lietuvos vykdomojo skyriaus vadovu, nominacija Tautinės vadovybės įgaliotajam komisarui atėjo iš Varšuvos vėliau.

Numanu, kad būtent tada K. Kalinausko aplinkoje atsirado Jamontai, o jų butas Didžiojoje gatvėje Šiškos name virto Lietuvos sukilimo organizacijos centru, nors „raudonojo“ jaunimo susibūrimai pas Jamontus galėjo vykti ir kiek anksčiau. L. Rodzevičienė mini pas brolių Juzefą pasitarimuose dalyvavusius bendramokslis iš Sankt Peterburgo ir Maskvos universitetų, kai kuriuos jų ji pažinojo anksčiau: Stanislovas Buchoveckis (*Stanisław Buchowiecki*), Titas Dalevskis, Emanuelis Jundzilas (*Emanuel Jundzill*), Ignacas Zdanovičius, Konstantinas Kalinauskas, Kazimieras Sulistrovskis (*Kazimierz Sulistrowski*), Edmundas Veryga (*Edmund Weryho*), kitų pavardžių nebepaminė, bet visus vadino kilnumo, nepalaužiamos dvasios įsikūnijimu, kai kuriuos jų laikė labai protingais. Minėjo iš Lenkijos karalystės atvykusius Mečislavą Dormanovskį (*Mieczysław Dormanowski*) ir „jo kolegas“⁴⁶. Todėl ją žeidė J. Geištoro replika, kad „Kalinauskui

⁴⁴ A. Dalevskytė-Sierakauskienė, 2019, p. 219.

⁴⁵ *Pamiętniki Jakóba Gięystora*, 1913, t. II, s. 77, 78. K. Kalinausko parodymuose politinių bylų tardymo komisijai pateikti Lietuvos sukilimo organizacijoje pateikti kitaip. Jis teigė, kad Vilniaus miesto viršininkas V. Malachovskis buvo paskyręs Ignacą Zdanovičių miesto organizacijos išdinininku, jis ir toliau ėjo šias pareigas. Miesto viršininku po V. Malachovskio buvo paskirtas Mykolas Lepkovskis (*Michał Lepkowski*), o kai šis taip pat netrukus išvyko, K. Kalinauskas miesto viršininku paskyrė buvusį N. Du Lauranso ekspeditorių Titą Dalevskį, K. Kalinauskas teigė, kad jo sekretoriumi buvo Grigorovičius, t. y. Vitoldas Flerkovskis (*Witold Flerkowski*). О дворянине Гродненской губернии и уезда Викентии Калиновском, LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 280, l. 11v–12.

⁴⁶ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień z [18]63 r.*, k. 87, 89.

labai nesisekė parinkti žmones“, jis vardijo ne pas Jamontus susirinkdavusį „raudonąjį“ jaunimą, pasišventusį sukilimui, bet palūžusius tardymo komisijose⁴⁷.

Taip susiklostė, kad Jamontai, jų giminės ir bičiuliai nuo 1863 m. liepos sudarė artimiausią K. Kalinausko aplinką, tapo jo bendražygiais gaivinant silpstančią sukilimo organizaciją. Gerai žinoma, kad į jos veiklą buvo įsitraukusios Marija ir Elena Jamontaitės, laikomos K. Kalinausko ir T. Dalevskio sužadėtinėmis. Senieji Jamontai neprieštaravo jų bute vykstantiems K. Kalinausko susitikimams su kitais sukilimo dalyviais, tik motina S. Jamontienė dėl saugumo atleido namų tarnus, pasiliko tik vieną tarnaitę⁴⁸.

Lietuvos sukilimo organizacija pradėjo griūti staiga ir vienu metu. Pirmas 1863 m. gruodžio 8 d. įkliuvo T. Dalevskis dėl Kaune sulaikyto Kauno vaivadijos civilinio viršininko Liudviko Dzičkovskio (*Ludwik Dzięczkowski*) parodymų. Gruodžio 30 d. T. Dalevskis buvo sušaudytas⁴⁹. L. Rodzevičienės įsitikinimu, Dalevskis nebuvo išduotas, bet dėl asmens, kuriam perduodavo organizacijos pavedimus, neapdairumo pateko į agentų pinksles⁵⁰. Lietuvos sukilimo organizaciją išdavė aštuoniolikmetis Kyjivo universiteto studentas Vitoldas Parafianovičius (*Witold Parafianowicz*), pasak L. Rodzevičienės, jis „vienu smūgiu pasodino už grotvų veik visą Tautinės vadovybės organizaciją ir dar gerokai daugiau [žmonių]“⁵¹. Sukilimo Mogiliavo ir Minsko gubernijose dalyvis V. Parafianovičius buvo suimtas dėl sukėlusios įtarimą jo pavardės, skambėjusios kaip vienas iš T. Dalevskio slapyvardžių. Kai jo bato kulne buvo aptiktas Tautinės vadovybės mandatas, jis palūžo⁵². Apie K. Kalinausko aplinką jis žinojo stebėtinai daug. Į ją pateko 1863 m. rugsėjį per Minsko gubernijos sukilimo organizaciją gaivinusį gydytoją Mykolą Oskierką (*Michał Oskierka*). V. Parafianovičiaus parodymai tardymo komisijoje leidžia teigti, kad sukilimo vadovybė juo pasitikėjo. Jis vykdė K. Kalinausko pavedimą Sankt Peterburge, buvo nominuotas Mogiliavo vaivadijos komisaru ir iš J. Jamonto turėjo gauti komisaro antspaudą. Ne kartą lankėsi pas Jamontus, T. Dalevskį ir K. Kalinauską, žinojo jo slapyvardį Vitoženiec, jam buvo žinomi kiti konspiraciniai butai. Politinių bylų tardymo komisija iš V. Parafianovičiaus išgavo sukilimo vadovybės ir jos pagalbininkų pavardes⁵³.

Gerai žinoma, kad K. Kalinauskas buvo suimtas 1864 m. sausio naktį iš 28 į 29 d. pastate, kur buvo gimnazijos mokytojų butai (*в здании Святоянского кв. № 16*) dabartinėje Pilies gatvėje⁵⁴. Sausio 31 d. buvo suimti Motiejus, jo žmona Scholastika, dukterys Marija, Elena ir Scholastika Jamontai (nepilnametė Scholastika Jamontaitė po kelių savaičių bus paleista), jų tarnaitė, dvidešimtmetė valstietė Karolina Purkievič, Vilniaus viešosios globos įstaigos kolegijos registratorius Liudvikas Banevičius (*Ludwik Baniewicz*) ir jo žmona Juzefa (*Józefa z Baranowiczów*), per kurią sukilėliai palaikė ryšį, jos brolis Henrikas Baranovičius (*Henryk Baranowicz*), kuris, nutraukęs moks-

⁴⁷ Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. II, tarp p. 50 ir 51.

⁴⁸ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień z [18]63 r.*, k. 99.

⁴⁹ Plačiau žr.: T. Bairišauskaitė, 2019, p. 88–92.

⁵⁰ Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. I, tarp p. 388 ir 389, l. 2.

⁵¹ Ten pat, t. I, tarp p. 246–247, l. 2.

⁵² Ten pat, tarp p. 388 ir 389, l. 1–1v.

⁵³ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 6–10v.

⁵⁴ Ten pat, l. 9v.

lus Maskvos universitete, dalyvavo sukilime⁵⁵. Tą pačią dieną buvo suimta bajoraitė, L. Andžeikovičienės pensiono auklėtinė, namų mokytoja Karolina Jacyno⁵⁶, kuri buvo K. Kalinausko ryšininkė, padėjo buities reikaluose ir operatyviai išnešė iš jo buto per kratą nerastus dokumentus. Netrukus buvo suimtas Lietuvos vykdomojo skyriaus narys J. Kalinovskis. Į tardymo komisijos akiratį pateko Gardino iliustracijos komisijoje dirbęs Ildefonsas Milevskis (*Ildefons Milewski*), pažinojęs K. Kalinauską, kai šis veikė Gardino gubernijoje. I. Milevskis pakeitė J. Jamontą raštvedyboje, kai šis išvyko į Minską. Suėmimo neišvengė artimos Jamontų giminaitės Stefanija ir Marija Misevičiūtės (*Misiewicz*), S. Jamontienės pusbrolio Ignaco Misevičiaus (*Ignacy Misiewicz*) dukters⁵⁷. Jamontams nepavyko įtikinti tardymo komisijos, kad su Misevičiais seniai nebendrauja, nes susipyko su buvusiu jauniausios dukters guvernante Stefanija. Buvo suimti gydytojai Kazimieras Mackevičius (*Kazimierz Mackiewicz*) ir Bronislavas Zemenckis (*Bronisław Ziemięcki*), Ukmergės apskrities dvarininkas grafas Liucijas Morikonis (*Lucjan Morykoni*), mokytojai Zigmantas Politovskis (*Zygmunt Politowski*) ir Stanislavas Žeromskis (*Stanisław Żeromski*), Peterburgo universiteto studentas Juzefas Popelis (*Józef Popiel*) ir kiti su K. Kalinausku susiję asmenys. Policijai nepavyko rasti per apklausas minėto ekspeditoriaus Šadurskio, gyvenusio Vilniuje svetima pavarde. Jamontai atkakliai neigė sukilėlių sueigas jų namuose ir pažintį su K. Kalinausku. K. Jacyno taip pat neprisipažino jį pažinojusi⁵⁸. Jamontų elgseną tardymo komisijoje nemažai galėjo lemti suvokimas, kad virš šeimos numylėtinio J. Jamonto pakibo mirties bausmė.

Juzefą Jamontą, dėl akių ligos nutraukusį studijas Sankt Peterburgo universitete, K. Kalinauskas pažinojo dar iš studentavimo laikų, tačiau tardymo komisijoje neigė pažintį su Jamontais. Tardomas J. Jamontas pažinties su Kalinausku nesigynė, 1864 m. vasario 10 d. tardymo komisijai jis parodė, kad 1863 m. liepos viduryje seno pažįstamo K. Kalinausko paragintas dėtis prie sukilimo, jokių pareigų nenorėjęs, bet sutikęs padėti raštvedybos darbuose. Būtent tada sužinojęs, kad Kalinauskas yra Lietuvos įgaliotasis komisaras, tada susipažino ir su Titu Dalevskiu, iš kurio gaudavo nurodymus, kokius reikia parengti raštus, gaudavo ir jų apmatų, be to, Dalevskio bute reguliariai susitikdavo su Kalinausku. Visą rugpjūtį atsakydavo į įvairias vaivadijų užklausas, parengė du didelius raportus Tautinei vadovybei Varšuvoje apie sukilimo situaciją Lietuvoje ir krašto padėtį, kuriuose ginčijo naudą iš reikalaujamo Kauno ir Gardino vaivadijų perdavimo Lenkijos sukilimo organizacijos pavaldumui. Surašė Lietuvos vykdomojo skyriaus aplinkraštį vaivadoms dėl adreso imperatoriui pasirašymo, taip pat veikimo instrukciją Minsko, Mogiliavo ir Vitebsko vaivadijų sukilimo organizacijoms. Rugsėjį tėvas pasiuntė jį į Minsko guberniją tvarkyti išsinuomoto dvaro reikalų. Kalinauskas išvykimui neprieštaravęs, tik davęs instrukciją pagal pateiktus klausimus išsamiai susipažinti su Minsko organizacijos veikla ir atsiųsti jam raportą. Tardymo komisijoje J. Ja-

⁵⁵ О Казимире Сулистровском и Генрихе Барановиче, LVIA, f. 438, ap. 1, b. 797, l. 3–3v.

⁵⁶ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 358.

⁵⁷ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 438, l. 26.

⁵⁸ Išsamūs suimtųjų parodymai K. Kalinausko byloje, žr.: Дело о лицах, имевших сношение с казненным преступником Константином Калиновским и принимавших участие в революционной организации, LVIA, f. 378, Politinis skyrius (toliau – Ps), 1864, b. 651, l. 4–20v; LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594.

montas pasakojo, kad Minske radęs pakrikusią organizaciją, Minsko vaivada Kornelijus Pelikša (*Kornel Peliksha*) rengėsi pasitraukti į užsienį, o vietoj savęs palikti Minsko apskrities karinį viršininką Hektorą Lapickį (*Hektor Lapicki*), taip pat ketinęs išvykti M. Oskierka pasiūlęs J. Jamontui drauge suformuoti naują Minsko organizaciją ir prisiimti Minsko vaivadijos komisaro pareigas. Jis nupasakojo organizacijos struktūrą, susisiekimo su apskritimis ir Vilniumi kanalus, minėjo prisiėmusius pareigas asmenis, tarp jų Boleslavą Svidą (*Boleslaw Świda*), vėliau kaltinusį jį ir H. Lapickį organizacijos išdavyste. Tačiau apie savo šeimą J. Jamontas tylėjo⁵⁹. Vasario 14 d. K. Kalinauskas papildė savo parodymus, kuriuose jau minėjo J. Jamontą, savo jam siūlymą padėti raštvedyboje, teigė pasinaudojęs J. Jamonto išvykimu į Minsko guberniją, prašęs susirasti Pelikšą arba Oskierką, išklausinėti jų apie Minsko organizaciją. Vėliau sužinojęs, kad jie suformavo naują vadovybę, tad išsiuntęs jiems nominacijų pareigybėms blankus⁶⁰. J. Jamonto ir K. Kalinausko parodymai stebėtinai sutapo, o tai leidžia daryti prielaidą, kad K. Kalinauskas galėjo žinoti, ką Vilniaus tardymo komisijoje kalbėjo J. Jamontas.

Aktyvus sukilimo organizacijos veikėjas M. Oskierka buvo suimtas anksčiau, 1863 m. spalio pabaigoje, tačiau jo vaidmuo sukilimo organizacijoje ir ryšys su K. Kalinausku bei J. Jamontu paaiškėjo tik atskleidus Minsko organizaciją. Nepaisant kitų suimtųjų parodymų, surengtų akistatų, M. Oskierka iki galo neigė dalyvavęs sukilime ir pažinojęs sukilimo vadovybę, jis buvo pakartas Mogiliave 1864 m. balandžio 28 d.⁶¹

Liudvika Rodzevičienė pateikia savąją J. Jamonto „išdavystės“ versiją. Ji teigia, kad B. Svida, kuriam Jamontai niekada neatleido, galėjęs apšmeižti jos brolių, „jaunuolių be priekaišto“, vien dėl to, kad J. Jamontas išvengė mirties bausmės. Be to, prieš pat V. Parafianovičiaus išdavystę tarp J. Jamonto ir B. Svidos įvyko aštri diskusija, kurioje susikirto nesutaikomos „raudonojo“ ir „baltojo“ pozicijos. J. Jamontas apie šią diskusiją pasakojęs Konstantinui Kašicui (*Konstanty Kaszyc*), kuris pakartotojį tardymo komisijoje, ką girdėjęs iš Jamonto. Vėliau organizacijos nariai priekaištavę K. Kašicui, kad dėl jo parodymų buvo ištremti. Teisindama brolių L. Rodzevičienė atsiminimuose atskleidė šeimos paslaptį: už Juzefo gyvybę Jamontai sumokėjo 5000 sidabro rublių, be to, pareikalauta, kad du šeimos nariai savo noru atsisakytų bajorystės ir luomo teisių. Tai padarė motina S. Jamontienė ir sesuo Marija. Tremtyje J. Jamontas daug padėjo nepasiturintiems kraštiečiams, vedė Michailo Bakunino žmonos Antoninos Kviatkovskos seserį, mirė Varšuvoje, vos grįžęs į kraštą, nuo širdies ligos. Palaidotas Povonzkų kapinėse⁶².

Juzefas Jamontas buvo teisiamas Vilniuje 1864 m. balandžio 6 d. drauge su keliais Minsko organizacijos nariais. Už bendradarbiavimą su K. Kalinausku ir prisiimtas komi-

⁵⁹ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 438, l. 19–22v; apie Minsko organizaciją išsamiai atskleidė H. Łapickis, jo parodymų Minsko tardymo komisijoje kopija yra M. Oskierkos byloje: Дело временного полевого аудиториата о вольнопрактикующем враче из дворян Минской губернии Михаиле Оскерко, сужденном за устройством организации в Минской губернии, ten pat, f. 1248, ap. 2, b. 437, l. 22–27v. B. Svida skaitė J. Jamonto ir H. Lapickio parodymus, ten pat, l. 32.

⁶⁰ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 280, l. 31–32.

⁶¹ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 437, l. 2–6v, 8.

⁶² Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, Garść wspomnień z [18]63 r., k. 140–142, 152; Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. I, tarp p. 246–247, l. 1–4.

saro pareigas Minsko organizacijoje nuteistas mirties bausme sušaudant. Ta pati bausmė buvo skirta Minsko apskrities komisarui Juzefui Požeckiui (*Józef Porzecki*) ir Minsko vaivadijos išdininkui Janui Moščinskiui (*Jan Moszczyński*). Laikinojo lauko auditoriato išvada apie teisiamųjų kaltę, surašyta balandžio 20 d., pakartojo Vilniaus karinės apygardos karo teismo nuosprendį. Tačiau balandžio 22 d. M. Muravjovas sušvelnino nuosprendį visiems nuteistiesiems, neva atsižvelgdamas į lauko auditoriato užtarimą, nes nuteistieji „savo noru pripažino kaltę ir nuoširdžiai atgailavo“. J. Jamontui mirties bausmė buvo pakeista į Sibiro tremtį atimant bajorystę ir luomo teises, ir jis išstremtas į Tobolsko guberniją⁶³.

Kalinausko byloje suimtus asmenis, tarp jų ir Jamontų šeimą, 1864 m. gegužės 16 d. teisė Vilniaus karinės apygardos karo teismas. Pagal jo nuosprendį Motiejui Jamontui turėjo būti panaikinti rangai ir apdovanojimai, atimta bajorystė ir jis išstremtas gyventi į Sibirą, jo žmonai Scholastikai ir dukteriai Marijai atimtos asmeninės ir luomo teisės, o duktė Elena, kurios kaltės nerasta, paleista laidavus giminėms ir ji atiduota policijos priežiūrai. Laikinis lauko auditoriatas dėl L. Rodzevičienės atsiminimuose aprašytų priežasčių pakeitė nuosprendį. M. Jamontą, kaip įtartina, politiškai nepatikimą asmenį priteisė išstremti drauge su dukterimi Elena (jos vardas įrašytas nuosprendyje virš eilutės, jau surašytame protokole) į Permės guberniją, bet bajorystės neatėmė. Scholastikai ir Marijai buvo skirta sunkesnė bausmė – iš jų buvo atimta bajorystė bei luomo teisės ir skirta bausmę atlikti netolimose Sibiro gubernijose (joms numatyta Tobolsko gubernija). Tokia pati bausmė teko Karolinai Jacynai⁶⁴. M. Jamontas teismo nuosprendį, kuris kaliniams būdavo skelbiamas Vilniaus citadelėje, išklaušė segėdamas imperinius ordinus ir pasikabinęs ant kaklo Šv. Onos ordiną, taip demonstruodamas neteisybę, patirtą nusipelnusio valdinio. Vis dėlto Jamontų šeimos tremtyje neišskyrė. Vyresnieji sūnūs Sankt Peterburge tam dėjo visas pastangas, tėvus ir abi dukteris vietinis gubernatorius Aleksandras Despot-Zenovičius paliko Tobolske⁶⁵.

Jamontų tarnaitė Karolina Purkievič, šeiminkų vadinta Karusia, administracine tvarka buvo išstremta į Samaros guberniją amžinai gyventi⁶⁶. L. Rodzevičienė negaili pagyrimų šios valstietės sąžiningumui (radusi šeiminkės pamestus keliasdešimt tūkstančių rublių, juos tuoj pat atidavė) ir kilnumui. Pakeliui į tremtį Karolina slaugė sergantį „inteligentišką, gero būdo“ Martynowski iš Lenkijos karalystės, vėliau už jo ištekėjo, turėjo gausią šeimą, dukteris išleido už lenkų, porą kartų aplankė į kraštą grįžusios Rodzevičienės šeimą⁶⁷.

Apie Jamontų šeimos likimą rašė L. Rodzevičienė, yra išlikę ir keli oficialūs dokumentai. Motiejus ir Scholastika Jamontai grįžo iš tremties po 1874 m. be teisės gyventi Vakarų gubernijose, tad apsigyveno Varšuvoje. Tačiau, matyt, per kunigaikščio P. Wittgensteino protekciją gavo imperatoriaus leidimą gyventi Minsko gubernijos Ihumeno

⁶³ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 438, l. 82–82v, 96v, 99, 137.

⁶⁴ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 220v–221, 231v–232.

⁶⁵ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień* z [18]63 r., k. 142, 145.

⁶⁶ LVIA, f. 378, Ps, 1864, b. 651, l. 26–26v.

⁶⁷ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień* z [18]63 r., k. 151.

apskrities Samuelevo dvare. 1879 m. Vilniaus generalgubernatorius Piotras Albedinskis leido jiems lapkričio 23 d. dešimčiai dienų atvykti į Vilnių, Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje pažymėti santuokos penkiasdešimtmečio⁶⁸. Nežinoma, ar iškilmės įvyko, lapkričio 29 d. Motiejus Jamontas mirė. Scholastika Jamontienė mirė Varšuvoje 1883 m. rugsėjo 17 d. Abu palaidoti Vilniuje, Rusų kapinėse⁶⁹. Elena Jamontaitė tremtyje ištekėjo už Vitebsko gubernijos dvarininko Antano Vitkovskio (*Antoni Witkowski*), abu mirė jauni, grįžę iš tremties, palaidoti Varšuvoje, Povonzkų kapinėse⁷⁰. K. Kalinausko sužadėtinė Marija ištekėjo vėlai, jau gyvendama Varšuvoje. Jos vyras, buvęs tremtinys Vaitiekus Dmochovskis (*Wojciech Dmochowski*), garsaus skulptoriaus, 1863 m. žuvusio mūšyje Henriko Dmochovskio (*Henryk Dmochowski*) brolio Kazimiero sūnus. Vaitiekus dalyvavo sukilime kaip eilinis kareivis dėdės Henriko būryje Dysnos apskrityje, pateko į nelaisvę ir atsidūrė Sibire, vėliau dirbo geležinkelio linijoje Varšuva–Viena. Marija († 1908 09 03) ir Vaitiekus Dmochovskiai († 1904 12 31) mirė Varšuvoje XX a. pradžioje⁷¹. Ar jaunesnės seserys turėjo palikuonių, L. Rodzevičienė nerašo.

Sukilėliai Liudvika ir Ludvikas Rodzevičiai

Liudvikos Rodzevičienės atsiminimai praskleidė uždangą, po kuria slėpėsi organizuota moterų veikla sukilime. Istoriografijoje ne kartą cituota jos atsiminimų ištrauka apie jos pačios vadovautą moterų grupę⁷² rodo, kad moterys veikė griežtoje konspiracijoje, jų pirmininkė ar pirmininkas parinkdavo pagalbininkes paprastai iš pažįstamų žmonių aplinkos. Moterų pagalbos pirmiausia prireikė sukilimo pradžioje organizuojant ginkluotus būrius. Jos ruošė sukilėliams uniformas ir kuprines, siuvo apatinius drabužius, kaupė tvarsčių atsargas ir pan. Vėliau jos rūpinosi kalininiais, sužeistaisiais, gabendavo paraką ir ginklus, perkeldavo iš vietos į vietą kilnojamąsias spaustuves, atliko kitus pavedimus. Į „komitetus“ telkėsi po kelias ar keliolika moterų, o pirmininkė palaikė ryšį su sukilimo vadovybės paskirtuoju asmeniu⁷³. Tokių „moterų komitetų“ Vilniuje veikė ne vienas. L. Rodzevičienė mini „ponios K.“ (Paulinos Kondratovič (*Paulina Kondratowicz*), poeto Vladislavo Sirokoslės (*Władysław Syrokomla*) našlės) „veikiančių moterų būrelį“, su kuriuo palaikė ryšį Titas Dalevskis⁷⁴. Vieno iš miesto kvartalo „moterų komitetui“, globojusiai sužeistuosius ir žuvusiųjų sukilėlių šeimas, vadovavo gydytojas Kazimieras Sviderskis (*Kazimierz Swiderski*)⁷⁵.

⁶⁸ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 388–389v.

⁶⁹ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień z [18]63 r.*, k. 152; *Cmentarz na Rossie w Wilnie – baza danych*, [interaktyvus], in: www.uksw.edu.pl, [2023 08 30].

⁷⁰ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień z [18]63 r.*, k. 152.

⁷¹ Ten pat; Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. II, tarp p. 14 ir 15, l. 3v–4v; *Spis zmarłych. Nazwiska z zakresu Di-Dobk* [interaktyvus], in: www.nekrologi-baza.pl, [2023 09 01]. Datas pagal Grigaliaus kalendorių.

⁷² Jau minėta, kad L. Rodzevičienės atsiminimus naudojo M. Bruchnalska. Lietuvos istoriografijoje žr. O. Mastianica-Stankevič, 2021, p. 71–73.

⁷³ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień z [18]63 r.*, k. 54–56.

⁷⁴ Ten pat, k. 89.

⁷⁵ О лицах, участвовавших в Виленской революционной организации, LVIA, f. 1248, ap. 1, b. 468, t. 2, l. 118v, 230.

L. Rodzevičienė visų savo grupės moterų nemini, išskyrus sumanią paauglę Kotryną (Kasią) Misevičiūtę (*Katarzyna Misiewicz*) ir panelę Elžbietą Dmochovskytę (*Elżbieta Dmochowska*). Atsiminimų autorė teigė, kad Kotrynos vyresnysis brolis Leonas ir vyriausiosios sesers Viktorijos sužadėtinis žuvo Liudviko Narbuto (*Ludwik Narbutt*) būryje. Muravjovas ištrėmė visą Misevičių šeimą – motiną ir keturias dukteris⁷⁶. Neatmestina, kad minėtosios Kotrynos seserys Stefanija ir Marija Misevičiūtės, suimtos K. Kalinausko byloje, galėjo priklausyti tam pačiam „moterų komitetui“. Elžbieta Dmochovskytė, anot atsiminimų autorės, buvo jau mirusio Mogiliavo arkivyskupo Kazimiero Dmochovskio (*Kazimierz Dmochowski*) brolio duktė ir skulptoriaus Henriko Dmochovskio pusseserė, vyresnė už atsiminimų autorę, aukštaūgė, tad galėjo gabenti karabinus, maloni ir gero būdo, guvaus proto, neprarandanti savitvardos ir nevengianti rizikos. L. Rodzevičienė aprašo epizodą, kuriame dalyvavo drauge su E. Dmochovskyte, – jos traukiniu nugabeno amunicijos papildymą po įvykusio mūšio Felikso Visloucho (*Feliks Wislouch*) sukilėlių būriui, veikusiam Trakų apskrityje, netoli Zaleskių dvaro. Šalia buvo brolio ir sesers Paškovskių (*Paszkowscy*) palivarkas. Brolis išėjo į būrį, o sesuo Marija aprūpindavo sukilėlius įvairiomis reikmėmis, tapo pagrindine F. Visloucho ryšininke su Lietuvos vykdомуoju skyriumi, o šios komunikacijos tarpininkai buvo Rodzevičiai, nors, kaip rašo atsiminimų autorė, „tautinėje vadovybėje mano vyras neprisiėmė jokių pareigų, tačiau visa siela buvo atsidavęs reikalui ir niekada nedvejojo vykdyti kad ir rizikingiausiai užduotį“⁷⁷.

Rodzevičiai pažino F. Vislouchą, kai jis kelias dienas praleido jų bute prieš išvykdamas į būrį. Kontaktui Vilniuje jam buvo duotas J. Jamonto adresas, bet pas Rodzevičius Vilniaus gatvėje buvo saugiau, prie gubernatoriaus namo budėjo sargyba, o kaimynystėje gyvenęs jaunesnysis policmeisteris taip pat buvo apsisitęs sargybiniais. Iš Vilniaus į būrį, iki pirmojo dvaro, jį vežė L. Rodzevičius⁷⁸.

F. Visloucho būrys buvo sumuštas ir išsklaidytas 1863 m. rugpjūčio 8 d. netoli Kaišiadorių, Šilinių miške. Būrio vadą ir kelis sukilėlius slapstė vietos gyventojai. Rugpjūčio 18 d. į nelaisvę pateko buvęs dvarininko Andžejaus Montvilos (*Andrzej Montwill*) ekonomas Juzefas Kočanovskis (*Józef Koczanowski*), prisidėjęs prie būrio. Jis parodė F. Visloucho buvimo vietą, bet šio nesučiupo. Tačiau J. Kočanovskio parodymai atvedė policiją pas Rodzevičius. Mat jis girdėjęs, kaip būrio vadas žadėjo siųsti sukilėlius Bronislavą Bolondžį (*Bronisław Boładź*) ir Vladislavą Franckevičių (*Władysław Frąckiewicz*) į Vilnių pas kažkokį Rodzevičių, gyvenantį nuosavame name ant Neries kranto, kad šis parūpintų vadui konspiracinį butą⁷⁹. Dieną prieš kratą pas Rodzevičius pasirodė Marija Paškovskytė su F. Visloucho laišku. Jos palivarką kariuomenė sulygino su žeme, ji pati vos paspruko nuo persekiojimų vienu arkliu kinkyta brikele,

⁷⁶ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień* z [18]63 r., k. 60–61. Misevičių šeima buvo ištrėmta į Orenburgo guberniją, žr. LVIA, f. 378, Ps, 1864, b. 651, l. 23.

⁷⁷ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień* z [18]63 r., k. 72, 73, 77–82; Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. II, tarp p. 14 ir 15, l. 6.

⁷⁸ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień* z [18]63 r., k. 83–84.

⁷⁹ Дело Временного полевого аудиториага Виленского военного округа о дворянине Виленского уезда Людвике Родзевиче, 1865–1874, LVIA, f. 1248, ap. 2, b, 1742, l. 29v.

pridengusi veidą plačiabryle skrybėle ir tankiu vualiu. Rodzevičiai nesiryžo jos paleisti į miestą, paliko nakvoti. Tikėdamiesi kratos keliose sodo vietose užkasė nuotraukas ir dokumentus. Policija ir žandarai atėjo naktį, apsupo namą, kuriame buvo sena auklė, trys ar keturi sutuoktinių vaikai (L. Rodzevičienė atsiminimuose mini septynmetę Scholastiką ir penkiametį Stefaną), be to, jie globojo našlaitę, vienuolikmetę Rodzevičiaus brolio dukterį Antaniną. Šeimininkai nežinojo, kad tuo metu sargo namelyje buvo prisiglaudę sukilimo organizacijos nariai, laukiantys užsienio pasų (garsaus gydytojo pavardės L. Rodzevičienė nepaminė, kitas buvo Grigorovičius). Rugpjūčio 22 d. naktį buvo suimtas L. Rodzevičius, dvi tarnaitės, bet jos netrukus paleistos. Suimta ir Marija Paškovskytė, kuriai Liudvika pakuždėjo, kad pasivadintų dukterėčia Antanina Rodzevičiūte⁸⁰. Kratai vadovavęs nepailstantis M. Sarančiovas pranešė tardymo komisijai, kad L. Rodzevičiaus žmonos jis nesuėmė, nes ji rūpinasi „penkiais mažamečiais vaikais“⁸¹. Tačiau A. Losevas rado pretekstą atsiųsti policiją jos suimti. Moterį išdavė vienas sukilėlių, parodęs, kad jam padėjo susiruošti „į mišką“. Tą dieną, kai pasirodė policija, mirtimi galavosi neseniai gimęs sūnelis, kurį ji pati žindė. Vyro suėmimo sukelti išgyvenimai nepraėjo be pėdsako, L. Rodzevičienės nuomone, iki tol buvusį sveiką kūdikį pražudė „skausmo apnuodytas“ motinos pienas. Atsisakiusią eiti į nuovadą, kol „Dievas atiduos ar pasiims sūnų“, ją paliko ramybėje, o po vaiko laidotuvių apie ją „pamiršo“⁸².

Liudvikas Rodzevičius ir Marija Paškovskytė, kurios tikros tapatybės tardytojai taip ir neatskleidė, iškalėjo iki 1864 m. balandžio pradžios. Jie buvo paleisti neradus nusi kaltimo sudėties, nors dar 1863 m. gruodį politinių bylų tardymo komisijos pirmininkas Sergejus Veselitskis siūlė visą Rodzevičių šeimą už ryšius su F. Vislouchu apgyvendinti imperijos vidinėse gubernijose⁸³. O Liudvika buvo įsitikinusi vienarankio generolo Veselitskio „teisingumu“, nes jis greitai atliko tyrimą, suimtųjų kaltės nerado, tad jo dėka vyro ir „dukterėčios“ byla nepasiekė karo teismo. Beje, paleistos iš kalėjimo Marijos Paškovskytės laukė užsienio pasas, ji spėjo emigruoti, kol paaiškėjo apgaulė⁸⁴.

Antrą kartą L. Rodzevičius buvo suimtas 1865 m. kovo 3 d. Minsko gubernijoje Ihu meno apskrityje Samuelevo dvare, kur jis lankėsi dvaro valdymo reikalais. Jo pavardę paminėjo vasario 28 d. politinių reikalų tardymo komisijoje apklaustas jaunuolis, pasivadinęs Tomu Sulivanu-Serafimovičiumi (*Tomasz Sullivan-Serafimowicz*). Jis parodė, kad sukilimo pradžioje savo vadovybės Varšuvoje (minėjo Wielohórszko ar Wielhorszko pavardę) jis buvo pasiūstas agituoti Horų-Horkų instituto studentų dėtis prie sukilimo ir paklusti Liudvikui Zvieždovskiui (*Liudwik Zwierzdowski, Topor*), vėliau buvo emisaru Mogiliavo gubernijoje, sukilimo reikalais važinėjo po užsienio šalis, galiausiai 1863 m. gegužę buvo pasiūstas į Lietuvą su svarbia korespondencija ir pinigais. Vilniuje, „Ba-

⁸⁰ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, Garść wspomnień z [18]63 r., k. 110–115v, 118, 147.

⁸¹ LVIA, f. 1248, ap. 2, b, 1742, l. 28–28v.

⁸² Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, Garść wspomnień z [18]63 r., k. 136–139.

⁸³ LVIA, f. 1248, ap. 2, b, 1742, l. 78; О дворянине Иосифе Качановском, помещике Андрее Монтвилло, управляющем имением князя Виттгенштейна дворянине Людвиге Родзевиче и племяннице его Антонине, обвиняющихся в принятии участия в мятеже, LVIA, f. 378, Bs, 1863, b. 1589, l. 3–3v.

⁸⁴ Archiwum PAN, sygn. II. 4710, t. 2, tarp p. 130–131, l. 4–4v.

varijos“ užėjo prie Šv. Jono bažnyčios turėjęs susitikti su dviem vyrais, vadintais Kovzanu ir Nicieckiu, pastarajam turėjo perduoti laišką, skirtą Anai Jasinskienei (*Ana Jasinska*), apie Nicieckį žinojęs, kad jis yra organizacijos išdininkas, nakvojo pas sukilėlių žandarą Jablonskį, gatvėje buvo supažindintas su sutiktomis damomis Evelina Sikorska (*Ewelina Sikorska*), Tekle Zenovičiūte (*Tekla Zienowicz*) ir Liudvika Rodzevičiene, į Kauną jį lydėjęs Benkovskis (*Bieńkowski*) ir pan.⁸⁵ Lieka neaišku, ką T. Sulivanas-Serafimovičius veikė Vilniuje 1865 m. žiemą ir kaip jis įkliuvo.

Per kratą iš L. Rodzevičiaus buvo paimtos nuotraukos, kuriose T. Sulivanas-Serafimovičius atpažino Kovzanu ir Nicieckiu pasivadinusius asmenis. Jose buvo atvaizduoti Maskvos universiteto studentas Kazimieras Sulistrovskis (jis jau buvo išstremtas iš krašto administracine tvarka) ir Liudvikas Rodzevičius, kurį apklaustasis pažino kaip „revoliucinį išdininką“. Abiejų akistatoje T. Sulivanas-Serafimovičius patvirtino savo parodymus, tačiau po kelių dienų jų atsisakė, teigdamas, kad negali būti tikras dėl tapatybės žmogaus, kurį trumpai matęs prieblandoje ir kitais drabužiais⁸⁶. Tardytojams tai nesutrukdė išvelgti L. Rodzevičiaus sąsają su „Vilniuje buvusia revoliucine organizacija“ ir surengti jam karo teismą. Teismas vyko 1865 m. birželio 3 d. Teisiamasis tiek tardymo komisijoje, tiek teisme kategoriškai neigė kontaktus su bet kuriuo asmeniu, nors kiek prisidėjusių prie sukilimo, nes jo gyvenimo prasmę sudarė tik sąžininga tarnyba geradariui kunigaikščiui ir rūpinimasis gausia šeima. Jis mokėjo įtikinamai paaiškinti, kaip jo šeimos albume atsidūrė svetimų žmonių, K. Sulistrovskio ir kitų nuotraukos. Birželio 12 d. karo teismas paskelbė nuosprendį: L. Rodzevičių, įtariamą, kad žinojo apie sukilime dalyvavusius asmenis, bet apie juos nepranešė, kaip politiškai nepatikimą išsiųsti gyventi į vidines Rusijos gubernijas, o jo turtą sekvestruoti. Laikinis lauko auditoriatas, L. Rodzevičiaus byloje neradęs pakankamai įkalčių, su šia teismo išvada nesutiko ir padarė išvadą, kad esant patikimų žmonių laidavimui jį galima paleisti, turto nesekvestruoti, bet skirti griežtą policijos priežiūrą. Vilniaus generalgubernatoriaus Konstantino Kaufmano 1865 m. liepos 29 d. konfirmacija buvo griežtesnė: jis liepė išsiųsti L. Rodzevičių ten, kur gyvena jo žmonos tėvai ir seserys Jamontai, skirti policijos priežiūrą, o turtą palikti sekvestruotą⁸⁷. Nepaisant Teisingumo ministerijoje tarnavusio Vladislavo Jamonto prašymo imperatoriui sušvelninti L. Rodzevičiui bausmę, nes jis buvo pripažintas nekaltu, o jam pačiam ir jo nepriekaištingai tarnaujantiems broliams, išlaikantiems išstremtus tėvus, seseris ir brolių, būtų nepakeliama našta išlaikyti ir didelę Rodzevičių šeimą, nuteistasis L. Rodzevičius 1865 m. rugsėjį iškeliaavo į tremtį. Liudvika su penkiais mažamečiais vaikais ir našlaite vyro dukterėčia prisijungė prie vyro vėliau⁸⁸. Per kunigaikščio P. Wittgensteino protekciją L. Rodzevičius buvo apgyvendintas Riazanėje. Jadvyga Mokšickienė, 1867 m. apklausama tardymo komisijoje, teigė, kad L. Rodzevičius rūpinosi gauti leidimą persikelti į Tverės guberniją, kur tikėjosi geriau apmokamo darbo, kad įstengtų išlaikyti žmoną ir aštuonis vaikus. Rodzevičių tremtis truko dešimt

⁸⁵ LVIA, f. 1248, ap. 2, b, 1742, l. 80–86.

⁸⁶ Ten pat, l. 88, 92v.

⁸⁷ Ten pat, l. 97, 99, 108–112v.

⁸⁸ Ten pat, l. 118–120v, 125,

metų, ji pakirto šeimos tėvo sveikatą. Netrukus jis mirė Paryžiuje, kur gydėsi kunigaikščio P. Wittgensteino rūpesčiu⁸⁹.

Dar kartą apie „Laiškus iš po kartuvių“

Konstantino Kalinausko „Laiškai iš po kartuvių“, daugiausia analizuoti baltarusių istorikų, apaugo prieštaringomis interpretacijomis. Jie suvaidino išskirtinį vaidmenį baltarusių tautinės savimonės radimosi koncepcijoje ir laikomi K. Kalinausko baltarusiškos tapatybės įrodymu⁹⁰. Manoma, kad vienas laiškų buvo skirtas sužadėtinei Marijai Jamontaitei, todėl jų istorija svarbi aiškinantis Jamontų šeimos ir Kalinausko sąsajas, koreguojančias baltarusišką sukilimo paradigmą.

Iki šiol neabejota, kad „Laiškus iš po kartuvių“ K. Kalinauskas rašė kalėjime tarp 1864 m. sausio 29 d., kai buvo suimtas, ir kovo 10 d., kai jam buvo įvykdyta mirties bausmė. Šios versijos nepaneigia laiškų paskelbusio Agatono Gilerio (*Agaton Giller*) pastaba, jog K. Kalinauskas parašė juos prieš žūtį ir atsiuntė jam, kad paskelbtų: „<...> prieduose žiūrėkite laišką liaudžiai baltarusių kalba, kuri Kalinauskas parašė netrukus prieš mirtį ir atsiuntė mums, kad paskelbtume.“ A. Gileris tada laiško neišspausdino, nes jo redaguoti lenkų sukilėlių leidiniai užsidarė, bet paskelbė tuos laiškus emigracijoje. Būtent A. Gileris suteikė laiškam dramatišką pavadinimą, panaudojęs vieno laiško žodžius: „<...> iš po Maskvos kartuvių tenka man Jums rašyti, galbūt, paskutinį kartą.“⁹¹

Agatonas Gileris 1863–1864 m. sukilimo istorijos *sensu stricte* neparašė, nors ketino tai padaryti. Jo keturių tomų veikalo pirmą ir antrą tomą sudaro perspausdinti kitų autorių veikalai ir atsiminimai apie šį sukilimą, o prieduose buvo paskelbti Tautinės vadovybės atsišaukimai, aplinkraščiai, nutarimai ir kiti dokumentai. Kreipimasis į baltarusių liaudį, pavadintas „Konstantino Kalinausko laiškas iš po kartuvių“, sudaro pirmojo tomo XI priedą⁹². Baltarusių kalba parašytas laiškas – tai trys skirtingi tekstai, juos sieja A. Gilerio įvardytas adresatas – liaudis *vel* valstietis. Tekstai nėra datuoti, bet trečiojo paibaigoje nurodytas adresantas – *Twoj szuha Jaško haspadar z pad Wilni*. Šiandien nekyla abejonų, kad šiuo slapyvardžiu pasirašydavo laikraščio „Mužickaja prauda“ (Valstiečių tiesa) leidėjai, taigi ir K. Kalinauskas⁹³.

Pirmoji laiško dalis – tai kelių lapų tekstas, literatūrinė mistifikacija, kai tariama baltarusių valstiečių grupė, perskaičiusi laikraštį, rašo jo redakcijai norėdama „visam pasauliui“ išsakyti savo požiūrį į maskolius ir lenkų sukilimą, pranešti, ko jie patys nori ir sieks savo jėgomis, tad prašo laišką išspausdinti. Baltarusių istorikai teigia, kad laiškas

⁸⁹ Дело о дворянке Игуменского уезда Ядвиге Мокржицкой, 1867–1869, LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 65; Ludwika z Jamontów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień z [18]63 r.*, k. 170–172.

⁹⁰ Apie K. Kalinausko baltarusių kalba rašytų dokumentų interpretaciją žr.: A. Smaliančuk, 2015, p. 70–78; A. Smaliančuk, 2016, p. 69–80.

⁹¹ *Marzenia*, 1867, s. 176, 1 išnaša; s. 334.

⁹² Ten pat, s. 327–335.

⁹³ *Materiały do historii powstania styczniowego na Litwie*, Rps BN, II. 7827, tarp k. 57v ir 58. Tarp dokumentų įdėtas lapelis, matyt, su Ludwiko Janowskio atžyma: „Jaško gospodar z pod Wilni“, pseudonim całego zespołu „Mużyckiej Praudy” 1862/63: Konstanty Kalinowski, Walery Wróblewski, Feliks Różański, Stanisław Songin, Joachim Hryniewiecki.

buvo skirtas Lietuvos vykdomojo skyriaus laikraščiu „Głos z Litwy“ (Balsas iš Lietuvos), prie kurio atsiradimo prisidėjo K. Kalinauskas⁹⁴. Iš tikrųjų, Karaliaučiuje išspausdintas pirmas laikraščio numeris pasirodė 1864 m. sausio 21 d. (vasario 1 d.)⁹⁵ Lietuvos vykdomojo skyriaus vadas jį skaitė iki suėmimo, tai žinoma iš J. Kalinovskio 1864 m. kovo 28 d. parodymų tardymo komisijai. Konstantinas rodė jam ką tik gautą pirmąjį laikraščio numerį, bet J. Kalinovskiui jo turinys palikęs ne kokią įspūdį, nes neatspindėjo tikrosios krašto padėties⁹⁶. Kyla klausimas, kodėl K. Kalinauskas patikėjo laiškus A. Gileriui, kaip šis teigia, o nesiuntė tiesiai „Głos z Litwy“ redakcijai, su kuria Lietuvos vykdomasis skyrius palaikė ryšį per savo agentūrą Rytų Prūsijoje?⁹⁷

Laiško turinys rodo, kad jo adresatas buvo ne tik baltarusių valstietis, kaip teigė A. Gileris, bet pirmiausia Tautinė vadovybė, kuriai K. Kalinauskas dėsto savo požiūrį, kaip ateityje padaryti galą maskolių viešpatavimui: „Mūsų žodis paprastas, tačiau nuširdus; jeigu jis pasieks lenkų vadovybę, jai atsivers mūsų širdis ir parodys, ką pagal mus reikėtų daryti, kad jeigu ne dabar, tai vėliau Maskvos valdžiai ateitų galas.“⁹⁸

Baltarusių istorikas Aliksandras Smaliančiukas laiško tekste įžvelgia K. Kalinausko atsiribojimą ne tik nuo „maskolių“, bet ir nuo „lenkų sukilimo“, jo baltarusiškos tapatybės įrodymą, raginimą lavinti valstiečius baltarusių kalba, pasisakymą už savarankiškos Lietuvos–Baltarusijos vyriausybės sukūrimą. Istorikas pabrėžia, kad Kalinauskas pirmasis baltarusių valstiečius pavadino tauta (*narod*)⁹⁹. K. Kalinausko biografijos autorius Vasilis Gerasimčikas, taip pat analizavęs „Laiškus iš po kartuvių“, baltarusiško separatizmo ir savarankiško sukilimo idėjos neįžvelgia, tik rašo, kad Kalinauskas valstiečius vadina baltarusiais ir tauta¹⁰⁰.

Vis dėlto laiško teksto prasmės nėra tokios vienareikšmės. Kalinausko tikslas yra aiškus – įtikinti Tautinę vadovybę tęsti kovą remiantis valstiečiu, kuriam lenkų valdžia buvusi ne tokia atsaini kaip maskolių. Didžioji laiško dalis priešpriešina maskolių ir lenkų bajorų požiūrį į valstiečius: net jei buvusioje valstybėje lenkų ponas ir engė valstietį, lenkų valdžia anksčiau už kitas tautas prabilo apie valstiečių laisvinimą, o atėjūnas maskolius įvedė savo tvarką, atėmė teises, turėtas valdant lenkui, smaugė valstietį mokesčiais ir prievolėmis, atėmė iš baltarusių unitų tikėjimą, vertė eiti į rekrūtus. Tik pralaimėję prancūzams prie Sevastopolio, maskoliai buvo priversti paskelbti laisvę valstiečiams, bet, užuot ją davę, pristeigė kanceliarijų, pridaugino pareigūnų, o lažo ir prievolių nepanaikino. Valstietį išlaisvino ir besąlygiškai atidavė jam žemę tik lenkų Tautinė vadovybė, o maskolius išstisus kaimus tremia į Sibirą. Tautinė vadovybė broliškoms tautoms suteikia savivaldą, o maskolius ne tik to nedaro, bet ir ten, kur gyvena lenkai, lietuviai ir baltarusiai, steigia rusiškas mokyklas, kuriose neišgirsi nei lenkų, nei lietuvių, nei baltarusių kalbos. Suminėjęs ir daugiau imperijos valdžios skriaudų valstiečiams Kalinauskas

⁹⁴ K. Калиновский, 1988, c. 94; В. Герасимчук, 2018, c. 203–204.

⁹⁵ D. Fajnhauz, 1963, s. 93.

⁹⁶ Об отставном инженер капитане Иосифе Калиновском и других, LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 594, l. 38.

⁹⁷ LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 53.

⁹⁸ A. Giller, 1867, s. 328.

⁹⁹ A. Smaliančiuk, 2016, p. 78.

¹⁰⁰ В. Герасимчук, 2018 c. 204.

rašo: „<...> būtent dėl to sakome, kad lenkų reikalas yra mūsų reikalas, tai yra laisvės reikalas.“¹⁰¹ Tad jis ragina valstiečius dėtis prie lenkų ir kovoti už trokštamą laisvę.

Kalinauskas neabejojo, kad kova bus ilga ir sunki, nes užsienio valstybės paramos nesuteikė ir nesuteiks, belieka kliautis Dievu ir tikėti, kad jis neleis išnykti tiesai ir teisingumui, nukreips tautos jėgas kur panorės: „Mums tereikia nuoširdžiai tikėti ir tvirtai ginti savo [reikalą], o mūsų vadovybė privalo jautriai reaguoti į viską, kuo galėtų pasinaudoti vardan tautos gerovės.“¹⁰² Reikėtų pabrėžti, kad būtent šia citata A. Smaliančiukas grindžia teiginį apie K. Kalinausko pasisakymą už savarankiškos Lietuvos–Baltarusijos vyriausybės sukūrimą, nors K. Kalinauskas kalba apie egzistuojančią „mūsų valdžią“, išsamiau jos neįvardija, tačiau galima daryti prielaidą, kad tai Lietuvos vykdomasis skyrius. Tai, kad Kalinauskas kalba apie atskiras „lenkų“ ir „mūsų“ valdžias, teatspindi sukilime susiklosčiusią situaciją, kai Lenkijoje ir Lietuvoje bei Baltarusijoje veikė atskiri vadovavimo sukilimui organai, bet Lietuvos vykdomasis skyrius pakluso Tautinei vadovybei.

Paskutinė laiško mintis – kovai jėgų pakanka, tačiau jas reikia tausoti ir nuolat atnaujinti, išmintingai panaudoti tautinius pulkus, nesiliauti kėlus maištus ir taip priešintis imperijos valdžiai. Lenkijos vyriausybė ir jos valdininkai turėtų gerai apie tai pagalvoti, apginkluoti valstiečius, lešų ginklams kovotojai nepristigs, o jei atsirastų kliūčių, K. Kalinauskas ragino valstiečius nieko nelaukiant stvertis bet kokio ginklo – peilio, kirvio ar nuodų – ir kilti į kovą už savo teisę, Dievą, garbę ir Tėvynę.

Pirmas laiškas baltarusiui valstiečiui perteikia K. Kalinausko nuostatą kovoti prieš maskolių sutelktomis lenkų, lietuvių ir baltarusių pastangomis, o pagrindinė sukilimų atrama turėtų būti valstietis. Tą patį nusiteikimą rodo trumpas trečias laiškas, prasidedantis žodžiais „Braty maje muzyki rodneye“ (Mano broliai, brangūs valstiečiai), per-smelktas neišvengiamos žūties nuojautos. Brangiems broliams valstiečiams Kalinauskas aiškina, kad išmintis ir mokslo šviesa pakeis tautos gyvenimą, bet tik išsivadavusios iš maskolių jungo tautės, todėl, vos tik pamatę už teisingumą ir laisvę sukilusius brolius iš Varšuvos apylinkių, jie taip pat turi paimti į rankas ginklą ir stoti į bendrą kovą. Prie išlikusio laiško autografo su redakciniais taisymais yra blankus prierasas kita ranka: „Mużycka prauda.“¹⁰³ Dėl šios priežasties V. Gerasimčikas teigia, kad tai yra likęs neišspausdintas laikraščio numeris¹⁰⁴. Autografas, kuris dėl redakcinių taisymų laikomas laiško juodraščiu, saugomas Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesoriaus Ludwiko Janowskio (1878–1921) rinkiniuose Tautinės bibliotekos Varšuvoje Rankraščių skyriuje.

Antras eiliuotas laiškas, sprendžiant iš kreipimosi „Maryška czornobrewa hałubka maja...“ (Marysia juodbruva, balandėle mano...), skirtas mylimajai Marijai Jamontaiti. Ji buvo aktyvi „buveinės“ narė, įsitraukusi į jos veiklą, vykdė įvairius pavedimus, rūpinosi įkalintaisiais, atliko kitus darbus, kuriais sukilime užsiėmė moterys. Tačiau ji išgarsėjo ne pasišventimu sukilimui, jo istorinėje atmintyje šiai merginai atiteko Adomo

¹⁰¹ A. Giller, 1867, s. 332.

¹⁰² Ten pat.

¹⁰³ Materiały do historii powstania styczniowego na Litwie, Rps BN, II. 7827, k. 58–59v.

¹⁰⁴ В. Герасимчук, 2018, с. 205.

Mickevičiaus Marilės vaidmuo. Be atsisveikinimo su mylimąja, kuris panašus į metonimiją (ne veltui manyta, kad Marysios vardas simbolizavo Tėvynę¹⁰⁵), eilėraštyje nesunku išvelgti nuoseklų valstietišką motyvą. Ūkininkas Jaska atsisveikina su valstiečių tauta, kurią jis norėjo matyti laisvą ir laimingą, todėl ragino ateityje drąsiai stoti į kovą už teisingumą, dėl kurio jis pats padėjo galvą.

Taigi „Laiškus iš po kartuvių“ galima laikyti K. Kalinausko požiūrio į būsimus sukilimus kvintesencija: pralaimint sukilimui jis akcentavo Lenkijos ir Lietuvos kovų bendrumą, svarbia sukilimo jėga laikė baltarusį valstietį (tai nereikšė, kad lietuviškai ar lenkiškai kalbantis valstietis jam nebuvo toks pat svarbus), į kurį kreipėsi jo gimtąja kalba ir žodžiu „tauta“, nes tik tauta verta kovoti dėl laisvės. Sukilimo idėjos patrauklumą valstiečiams turėjo stiprinti propagandos priemonė, naudota nuo tada, kai buvo rengiamasi sukilimui. Kad baltarusis valstietis suprastų sukilimo tikslą ir jam pritartų, K. Kalinauskas (ir jo baltarusiškai kalbantys bendradarbiai) prabilo į liaudį ūkininko vardu, kalbėjosi su ja kaip savas su savu, tačiau vargiai tapatinosi su baltarusiu valstiečiu¹⁰⁶. Išskyrus K. Kalinausko mintį, kad už laisvę būtina kovoti drauge su lenkais, kovai pasitelkti liaudį, kurios pagrindinis tikslas yra laisvė, teisingumas ir žemė, „Laiškuose iš po kartuvių“ kitų idėjų nėra. K. Kalinauskas nuosekliai ir atkakliai kartojo savo įsitikinimą, kad išsivadavimo kova nedalyvaujant valstiečiams pasmerкта pralaimėjimui. „Laiškuose iš po kartuvių“ sunku išvelgti tautinį politinį manifestą, kurį, anot baltarusių istoriko Siargejaus Ablameikos, „sudaro geopolitiniai, ekonominiai, kultūriniai, edukaciniai postulatai, kurių įgyvendinimas turėtų išgelbėti baltarusių tautą nuo istorinės mirties“¹⁰⁷. Autorius išskiria K. Kalinausko „politinio manifesto“ dešimt postulatų remdamasis iš konteksto išimtais pirmojo ir trečiojo laiško fragmentais¹⁰⁸. Puoselėjantys K. Kalinausko mitą baltarusių istorikai naudojami menkais ištekliais, neanalizuoja K. Kalinausko redaguotos sukilimo spaudos lenkų kalba, skirtos kitam socialiniam adresatui – bajorams ir miestiečiams. O sugretinus įvairiakalbius šaltinius, pirmiausia spaudą, aiškiai matyti, kad „raudonųjų“ (K. Kalinausko) sukilimo tikslai, spaudoje pateikiami atsižvelgus į jos adresatų pasaulėžiūrą, poreikius ir interesus, rėmėsi tautinės vienybės ir buvusios Lenkijos–Lietuvos teritorijos atkūrimo idėja, o Lietuvos „raudonųjų“ tikslai sutapo su Lenkijos „raudonųjų“ tikslais¹⁰⁹.

Naujausiuose K. Kalinausko pozicijos sukilime tyrimuose ir toliau lieka svarbūs baltarusiški tekstai. A. Smaliančiukas, paskelbęs tris baltarusiškus tekstus iš Šv. Pranciškaus Asyžiečio (Bernardinų) bažnyčioje Vilniuje 1989 m. aptiktų Lietuvos sukilėlių vadovybės dokumentų, visos kolekcijos išsamiai neaptarė¹¹⁰. Tai kelių puslapių rankraštis *Kaimeszczyzna na Litwie i Bielajrusi*, pasirašytas *Janka z pad Wilna*, datuojamas 1863 m. gegužės 26 d., kuris akivaizdžiai buvo rengiamas spaudai. Anoniminis autorius istoriniais pavyzdžiais grindžia lenkų, lietuvių, baltarusių ir Ukrainos bendrumą, Rusijos,

¹⁰⁵ К. Калиновский, 1988, с. 94, 3 išnaša.

¹⁰⁶ Apie K. Kalinausko tapatinimąsi su „muzikais baltarusiais“ žr. A. Smaliančiuk, 2016, p. 78.

¹⁰⁷ С. Абламейка, 2020, с. 86–87.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 92–96.

¹⁰⁹ Plačiau žr. Z. Medišauskienė, 2009, p. 269–298; D. Michaluk, 2015, p. 79–93.

¹¹⁰ А. Смалянчук, 2023, с. 10–33.

išdraskiusios buvusių valstybę ir panaikinusios uniją, klastą, smerkia valstiečius, padėjusius malšinti sukilimą. Kiti tekstai – tai 1863 m. parengtas, bet neišspausdintas „Mužyc-kaja prauda“ numeris ir Tautinės vadovybės 1863 m. gegužės 3 d. manifestas, išverstas į baltarusių kalbą. A. Smaliančiukas analizuoja tekstus, perteikia jų turinį, lygina juos su „Laiškais iš po kartuvių“, daro atsargią prielaidą, jog yra galimybė nustatyti rankraščių autorius, ir neabejoja, kad jie priklausė K. Kalinausko aplinkai. Tačiau vertinti paskelbtus dokumentus neatlikęs gilesnių tyrimų nesiryžta.

K. Kalinausko paskutinių gyvenimo dienų, praleistų kalėjime, interpretacijai naują postūmį suteikia rusų istorikų Svetlanos Mulinos ir Aleksandro Diukovo tyrimai, atskleidžiantys Jamontų šeimos gyvenimo tremtyje peripetijas. S. Mulina knygoje apie 1863 m. sukilimo tremtinių adaptaciją Vakarų Sibire aptaria Jamontų bylą, 1866 m. iškeltą Omsko tardymo komisijoje. Po Dmitrijaus Karakozovo pasikėsینimo į imperatoriaus Aleksandro II gyvybę 1866 m. balandį, Sankt Peterburgo tardymo komisija aptiko dokumentus, sukėlusius įtarimą dėl Sibiro tremtinių antivalstybinės veiklos. Viena policijos perimtų laiškų, aptariančių Nikolajaus Černyševskio pabėgimą, buvo paminėta Marija Jamontaitė. 1866 m. rugsėjį pas Jamontus Tobolske buvo atlikta krata, konfiskuoti dokumentai, suimtos Marija ir Elena Jamontaitė-Viskovskienė, kuri laukėsi ir kalėjime pagimdė dukterį. Vėliau buvo suimti Motiejus ir Scholastika Jamontai bei Elenos vyras. Suimtieji kalėjo apie 10 mėnesių. Nepaisant specialiai organizuoto ir sekamo seserų susirašinėjimo, tardymo komisija nerado pagrindo pateikti Jamontams kaltinimų ir juos paleido¹¹¹. Iš Jamontų konfiskuoti dokumentai, korespondencija ir kt. buvo išsiųsti į Sankt Peterburgą. Šiuo metu Valstybiniame Rusijos Federacijos archyve Mas-kvoje saugoma tremtinių korespondencija, Scholastikos Jamontienės dienoraštis, rašytas 1862–1865 m., Motiejaus Jamonto (jaunesniojo) nebaigtas rankraštis „Sibiro geografinis aprašymas“ (Опис географичны Сибирю), taip pat jo rankraščiai apie graikų, romėnų ir lenkų literatūrą¹¹².

Omsko tardymo komisijos protokoluose A. Diukovas aptiko dviejų nedatuotų K. Kalinausko laiškų iš kalėjimo tekstus, surašytus rusų kalba. Istorikas teigia, kad vertimas buvo darytas iš lenkiškų laiškų originalų, buvusių tarp konfiskuotų Jamontų dokumentų, tačiau pačių laiškų jis nerado. Paskelbtas jų turinys rodo, kad pirmame laiške K. Kalinauskas rašė, jog siunčia Marijai raštelį, kurio raides reikia apvesti rašalu, kad galėtų perskaityti, taip pat prašė pranešti „apie stalą“, t. y. policijos per kratą nerastus dokumentus, kuriuos slėpė stalo kojėlėje. Kitas laiškas, adresuotas Marijai, persmelktas neišsipildžiusių vilčių, karčios realybės suvokimo, bet taip pat minties apie prasmingą ir garbingą auką Tėvynei. Jis ragino mylimąją siekti gyvenimo tikslo ir likti tikra Lietuvos dukterimi. Laiške užsimenama ir apie „mūsų vargingą liaudį (*наш бедный народец*), kuri, liedama prakaitą baisioje nelaisvėje, nemoka pamiršti Dievo ir teisybės“¹¹³. Tačiau reikia pabrėžti, kad A. Diukovui nepavyko iššifruoti viso teksto, be to, nėra žinoma, kaip skambėjo citata originalo kalba.

¹¹¹ С. А. Мулина, 2012, с. 97–99.

¹¹² W. Caban, 2017, s. 289.

¹¹³ А. Дюков, 2022, с. 50–55.

Lietuvos valstybės istorijos archyve A. Diukovas aptiko priešmirtinį K. Kalinausko laišką Marijai, kuris jos nepasiekė. Šio radinio istorija taip pat yra susijusi su Jamontų suėmimu ir tardymu tremtyje. Tarp Jamontų daiktų buvo laiškai nuo S. Jamontienės brolio, Andžejaus Mokšickio našlės Jadvygos Mokšickienės. Todėl Omsko tardymo komisija pareikalavo iškratyti jos namus. Tuo metu J. Mokšickienė gyveno Minsko gubernijoje, Ihumeno apskrityje, Jamontų nuomojamame Samuelevo dvare. Krata vyko 1866 m. lapkričio 14 d. Apie tai Vilniaus generalgubernatoriui Eduardui Baranovui sausio 18 d. pranešė Sankt Peterburgo tardymo komisijos pirmininkas grafas Piotras Lanskojus, perduodamas į Vilnių per kratą paimtus popierius, jų apyrašą ir Omsko tardymo komisijoje į rusų kalbą išverstus tekstus. Jis prašė, kad generalgubernatorius lieptų, remiantis šia medžiaga, atlikti išsamų tyrimą dėl jų politinės reikšmės. Tarp konfiskuotų popierių buvo minėtasis K. Kalinausko laiškas Marijai Jamontaitei, taip pat Lietuvos valdymo skyriaus siunčiamų ir gaunamų raštų, einamųjų dokumentų registrai, buvę tarp J. Jamonto popierių. Beje, gautos korespondencijos registras pildytas iki 1864 m. gegužės pabaigos, t. y. jau po K. Kalinausko žūties ir Jamontų teismo¹¹⁴. Lieka neatsakytas klausimas, kas šį darbą atliko. Registrus analizavęs A. Diukovas teigia, kad dalį jų rašė K. Kalinauskas, taigi esama dar vieno jo autografo lenkų kalba¹¹⁵. Tačiau A. Diukovas naudojosi mikrofilmu, iš tikrųjų dokumento originalas yra surašytas kelių asmenų skirtingu braižu, todėl, nepalyginus K. Kalinausko išlikusių autografų, A. Diukovo teiginys nėra pagrįstas. Jis taip pat teigia, kad einamųjų reikalų registre minimi K. Kalinausko pirmas ir trečias laiškai, be to, galima nustatyti jų išsiuntimo laiką, kuris rodo, kad jie buvo rašyti prieš K. Kalinausko įkalinimą¹¹⁶. Mat tarp 1863 m. gruodį registruotų dokumentų (jie surašyti paketais, kuriuose laikyti dokumentai) pakete Nr. 16 kažkodėl rusų kalba yra įrašytas „Образчик речи на временно обяваны <...>“ (sakinys nebaigtas, po jo paliktas didelis tarpas), kurį A. Diukovas ir laiko valstiečiams skirtu trečiuoju laišku „Braty maje muzyki rodnyje“. Jo nuomonė pagrįsta faktu, kad L. Janowskio kolekcijoje saugomas ne tik šio laiško autografas, bet šiame pakete laikyti ir Giuseppe'ės Bonoldi, Dluskio-Jablonovskio (*Bolesław Dluski-Jablonowski*), Bronislavo Zaleskio (*Bronisław Zaleski*) laiškai. Be to, A. Diukovas daro prielaidą, kad pirmasis „Laiškai iš po kartuvių“ galbūt yra paketo Nr. 17 aprašyme pažymėtas „Głos ob[ywatela] z Litwy“ (Lietuvos bajoro balsas), taigi ir jis rašytas prieš suėmimą¹¹⁷. Šiame pakete buvo įdėtas ir Minsko vaivadijos raportas. A. Diukovas plačiau nekommentuoja, tik išnašoje nurodo, kad paketo Nr. 38 turinį sudarė „Предсмертные письма Конст. К. и предсмертное рассуждение Мужичья правда“, orig. „Ostatnie listy Konst. K.: przedśmiertna rozprawa – Mużyczkaja Prauda“ (Paskutiniai Konst. K. laiškai ir priešmirtinis svarstymas – Valstiečių tiesa), o šie dokumentai buvo išsiųsti į užsienį 1864 m. kovo 27 d. Prie tokios išvados jis prieina dėl to, kad įrašai daryti ta pačia ranka¹¹⁸. Iš paketo aprašymo neįmanoma nustatyti, kas

¹¹⁴ Дело о дворянке Игуменского уезда Ядвиге Мокржицкой, 1867–1869, LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 6–7, 50, 86–88v, 122.

¹¹⁵ A. Дюков, 2022, c. 33; LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 91v.

¹¹⁶ Ten pat, p. 34

¹¹⁷ Ten pat, p. 36–37, 39; LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 92.

¹¹⁸ A. Дюков, 2022, c. 38, 79 išnaša; LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 91v, 92v.

yra „paskutiniai Kalinausko laišakai“ ir kodėl ne juos, bet kitus to paties sąrašo dokumentus A. Diukovas laiko „Laiškais iš po kartuvių“. Be to, nors reikėtų nuodugnesnių tyrimų, panašu, kad šis A. Diukovo analizuotas dokumentų sąrašas buvo ne einamosios dokumentacijos registras, kaip jis teigia, o galėjo būti paketų turinio aprašymas sisteminiant dokumentaciją, pasižyminčią didele įvairove. Sąrašą sudarė mažiausiai du asmenys, kai kurie įrašai daryti po K. Kalinausko ir J. Jamonto suėmimo, mat pakete Nr. 32 yra Lietuvos sekretoriaus prie Tautinės vadovybės laiškas Lietuvos vykdomajam skyriui, datuotas vasario 1 (12) d.¹¹⁹ Taigi A. Diukovo prielaidos tėra hipotetinės, labiau remiasi panašumo iliuzija, jos reikalauja išsamesnio kontekstinio tyrimo.

Paaikškinimas, kaip Lietuvos vykdomojo skyriaus dokumentacijos registrai pateko pas J. Mokšickienę, yra jos apklausos protokole. 1867 m. sausio pabaigoje ji buvo suminta ir įkalinta Vilniuje, areštinėje Nr. 14. Per apklausą Vilniaus politinių bylų tardymo komisijoje ji teigė, kad jai asmeniškai nepriklausantys popieriai buvo paimti iš Jamontų buto po jų ištrėmimo, kai jaunėlė Scholastika buvo priversta iš jo išsikelti. J. Mokšickienės ir L. Rodzevičiaus lydima ji rinkosi daiktus. Tarp daiktų būta ir aplanko su įvairiais popieriais. Tuo metu jos abi glaudėsi pas Ignacą Mokšickį. Netrukus Scholastika išvyko pas tėvus į Tobolską, o J. Mokšickienė 1866 m. vasarą išsikėlė į Samuelevo dvarą, kurį prižiūrėjo vyresnieji Jamontų sūnūs Vladislavas ir Stefanas. Minėtąjį aplanką ji išsivežė su savo daiktais¹²⁰.

Per apklausą J. Mokšickienė, žinoma, neužsiminė, kad ji buvo įkalinto K. Kalinausko ryšinė su išoriniu pasauliu. Apie tai savo atsiminimuose rašo L. Rodzevičienė: „<...> šiandien nepamenu, koku pretekstu jai buvo leista parūpinti Kalinauskui reikalingų daiktų. Duodama kyšių žandarams ji kalinių džiaugsmui sudarė galimybę slaptai apsi-keisti rašteliais, juk tarp jų turėjo artimų pažįstamų. Suprantama, kad rašteliuose nebuvo valstybinių paslapčių, iš žandarų niekas nesitikėjo garbingo elgesio. Vėliau paaikškėjo, kad šis atsargumas pasiteisino, buvo įrodymų, kad rašteliai, apmokėti po 10 rublių, ne kartą pakliūdavo į nekaltąjį Losevo rankas, paskui pasiekdavo nusikaltėlių. Pamenu, kad viename raštelių, kurie nelaimėliui rodė šiokių tokių gyvybės ženklą iš pasaulio ir leido palaikyti ryšį su tuo, prie ko grįžti jau neturėjo vilties, jis rašė: „<...> pavydžiu laisvės net varnai, kurią pro savo langą matau vaikštinėjant po sniegą.“¹²¹

Taigi K. Kalinauskas perdavė į laisvę daugiau raštelių, negu šiandien žinoma. J. Mokšickienės rankose liko paskutinis, rašytas Marijai 1864 m. kovo 6 d., kai jis jau žinojo teismo nuosprendį ir laukė mirties. Laiškas akivaizdžiai yra autografas, rašytas pieštuku, lenkų kalba. A. Diukovas paskelbė laiško faksimilę, tačiau jis naudojosi mikrofilmu, teksto gerai neįskaitė, o rusiškas laiško vertimas, kuriuo jis taip pat naudojosi, nėra tikslus.

Archyvinėje byloje įsegtas laiško originalas, kad ir vietomis apsitrynęs, yra nesunkiai perskaitomas:

¹¹⁹ LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 93.

¹²⁰ Ten pat, l. 61–62v.

¹²¹ Ludwika z Jamonttów Rodzewiczowa, *Garść wspomnień z [18]63 r.*, k. 104–105.

„Marylko ma droga!

Nie wiem czy kartki moje dojdą rąk twoich. Los co chce nas prześladować, może i temu zechce stawić przeszkody. Zadość czyniąc jednak potrzebie serca i ducha ja po[nowie]¹²² piszę do Ciebie tej będąc na[dziei], że jeśli nie wszystkie, to choć niektóre otrzymasz.

Byłem tej myśli, że dzisiaj pożegnám siebie oddając ducha Bogu. Jednak nie tak się stało jak [ja] sądziłem. Korzystając więc z danego mi czasu chcę się nim choć w części z tobą podzielić.

Marija, jak krótko żyliśmy wzajemnie dla siebie, zaledwie chwil kilka, a już nas los dzieli na długo. I za co? Za naszą miłość dla drugich! O Boże, czyż nam dla tego dałeś swój rozkaz miłości bliźniego, żeby nas męczono i wydzierano życie!.. Niech biorą, niech męczą, nam nie życia szkoda, nam bolesno, że rozkaz twój o Boże ludzie depczą nogami.

Maryo aniele mej duszy promyku niebiańskiej miłości, czemu nie mogę twych cierpień unieść z sobą, by ci jasne życie tylko zostało. Brzemie twoje ciężkie i choć w duszy znajdujesz dla się wsparcie, lecz barki twe za słabe. O Boże, kiedy nawiedzasz cierpienie, nam daj moc zniesienia prób Twoich.

Konstanty

6 marca 64 r.”¹²³

[Marylka, mano brangioji!

Nežinau, ar tave pasieks mano rašteliai. Mus persekiojantis likimas gali ir tam sukliudyti. Tačiau vedinas širdies ir sielos poreikio aš vėl rašau Tau vildamasis, kad jei ne visus [raštelius], tai nors dalį jų gausi.

Galvojau, kad šiandien atsisveikinsiu su gyvenimu atiduodamas Dievui sielą. Tačiau įvyko ne taip, kaip galvojau. Pasinaudodamas man duotu laiku noriu juo pasidalinti su tavimi.

Marija, taip trumpai gyvenome vienas dėl kito, vos keletą akimirų, o likimas jau ilgam mus išskiria. Už ką? Už tai, kad mylėjome kitus! O Dieve, ar tam prisakei mums mylėti artimą savo, kad mus kankintų ir atimtų gyvybę!.. Lai ima, lai kankina, mums ne gyvenimo gaila, bet skaudu, o Dieve, kad žmonės pamynė tavo įsakymą.

Marija, mano sielos angele, dangiškos meilės spinduly, kodėl negaliu nusinešti tavo kančių, kad tau pasilikčiau tik šviesus gyvenimas. Nepakeliama tavo našta ir nors sieloje randi palaikymą, tavo pečiai per silpni. O Dieve, kai siunti mums kančią, suteik jėgų pakelti Tavo išbandymus.

Konstantinas

[18]64 m. kovo 6 d.“

Aptiktus K. Kalinausko laiškus Marijai A. Diukovas laiko tikraisiais „Laiškais iš po kartuvių“, o anuos, tapusius baltarusių tautinės idėjos atrama, propagandine mistifikacija. Jo nuomone, lenkų kalba kalėjime parašyti laišškai, kuriuose jis kreipiasi į mylimąją ir Dievą, iš esmės keičia įsivaizdavimą apie Kalinausko asmenybę ir jo vietą Baltarusijos istorijoje. Priešmirtiniuose laiškuose neminimi baltarusiai ar Baltarusija, bet minima Lietuva, kurią, kaip rodo lenkų kalba leista spauda, Kalinauskas regėjo Lenkijos sudėtyje. Jis iš tiesų buvo „chlopomanas“, tačiau į valstiečius žvelgė iš aukšto (paniekinamas

¹²² Laužtiniuose skliaustuose – išsitrynusios ir restauratoriaus užkljuotos vietos.

¹²³ LVIA, f. 378, ap. 158, b. 16, l. 59–59v.

žodis *народеу* rusiškame vertime) ir su jais nesitapatino. Baltarusių kalba jam buvo tik propagandinė priemonė valstiečiams patraukti į sukilimą. A. Diukovas įsitikinęs, kad nauji šaltiniai leis demitologizuoti ligšiolinį K. Kalinausko įvaizdį¹²⁴.

Vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad nėra žinoma, ką rašė K. Kalinauskas kituose rašteluose iš kalėjimo, be to, sunku tikėtis, kad būtų rizikavęs juose laisvai dėstyti savo mintis. Taigi rusų istoriko argumentacija, neigianti Kalinausko „baltarusišką“ dėmenį, yra silpna. Tiek baltarusiškas tautinis, tiek jį neigiantis naratyvai K. Kalinausko nuostatas vertina remiantis „tikrais“ ir „netikrais“ laiškais iš po kartuvių, rašytais skirtingomis kalbomis (baltarusių ar lenkų). Iš sukilimo pralaimėjimą ir savo likimą puikiai suvokiančio vado reikalaujama tautinio patoso ir idėjinio nuoseklumo, o to neaptikus poroje raštelių teigiama, kad K. Kalinauskui jie nebūdingi. A. Diukovo tyrimas vertas dėmesio dėl šaltiniotyrynės analizės, kuri šiuo atveju plačiau neaptariama, nors ji nėra nepriekaištinga, nekoreguoja K. Kalinausko nuostatų vertinimo ir jo, kaip sukilimo vado, įvaizdžio.

Istoriografijoje skirtingai vertinamas dar vienas K. Kalinauskui priskiriamas tekstas. Tai 1864 m. vasario 28 d. datuotas vadinamasis „Kalinausko raštas“, nepagrįstai dar vadinamas „politiniu testamentu“, kuriame jis aprašė sukilimo Lietuvoje pobūdį ir išdėstė savo požiūrį į eventualų „lenkų klausimo“ sprendimą¹²⁵. Archyvinėje byloje rašto pavadinimas įrašytas pieštuku: „Vincento Konstantino Kalinausko paaiškinimas“, kurį Karo teismo komisija prie Vilniaus komendantūros (ordonanshauzo) pateikė Laikinajam lauko auditoriatui prie Vilniaus karinės apygardos kartu su pulkininko Pavelo Šelgunovo vadovautos tardymo komisijos medžiaga ir karo teismo protokolu. Raštas pateiktas atskirai nuo tardymo komisijos medžiagos, nes komisija baigė darbą vasario 27 d. Jis kelia nemažai klausimų. Pavyzdžiui, ar galėjo K. Kalinauskas pramaišui vadinti sukilėlių formuotes būriais ir gaujomis (*уайўка*), kaip yra rašte? Reikėtų pabrėžti, kad tyrėjai nėra nustatę, ar šis raštas yra autografas, ar vis dėlto tekstas surašytas svetima ranka. Jo pabaigoje ryškesniu rašalu nei pagrindinis tekstas įrašyta data ir yra parašas „Викентий Калиновский“. Toje pačioje byloje po tardymo komisijos protokolais yra autentiškas K. Kalinausko parašas, kuris *de visu* panašus į „Kalinausko rašto“ parašą. Byloje dar yra tekstas, taip pat nebūtinai rašytas paties Kalinausko ranka. Jo turinį sudaro paaiškinimas, kodėl jo parodymai tardymo komisijai buvo santūrūs, jis vengė kalbėti apie dalį savo aplinkos asmenų¹²⁶. K. Kalinausko autografo klausimas vis dar lieka atviras, nes šiandien žinomi jo braižo pavyzdžiai skirtingomis kalbomis rašytuose tekstuose netirti. Abejoti „Kalinausko rašto“ autentiškumu verčia ir politinių bylų tardymo komisijų apklausos metodai, kuriuos aprašė B. Dybovskis. Jis teigia, kad A. Losevas pats rašęs Minsko vaivados H. Lapickio vadinamąjį „nuoširdų prisipažinimą“, liepęs tardomajam jį perrašyti ir pasirašyti, o tardymo komisijos narys Michailas Juganas rašęs A. Jelensko parodymus, redagavęs Aleksandro Oskierkos (*Aleksander Oskierka*) ir Pranciškaus

¹²⁴ A. Дюков, 2022, с. 57–59.

¹²⁵ Šį raštą analizavo A. Smaliančiukas, A. Diukovas, O. Mastianica-Stankevič: A. Smaliančiuk, 2016, p. 76–77; A. Дюков, 2022, с. 58; O. Mastianica-Stankevič, 2019, p. 20.

¹²⁶ О дворянине Гродненской губернии и уезда Викентии Калиновском, LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 280, l. 4–7v, 17, 34.

Dalevskio (*Franciszek Dalewski*) parodymus. Tiesa, šiuo atveju buvo kalbama apie jų gelbėjimą nuo mirties baumės¹²⁷.

Rašto turinys rodo radikaliai priešingą K. Kalinausko požiūrį į sukilimą, negu baltarusiškai rašytuose tekstuose. Jame užsimenama, kad K. Kalinauskas jau buvo išdėstęs savo požiūrį į „lenkų klausimą“ (tardymo komisijos medžiagoje jo nėra), kaip jį matė prieš išitraukdamas į sukilimą, bet dabar, kai kraštas atsidūrė apverktinoje padėtyje, o imperijos valdžia priversta imtis jai nebūdingų veiksmų, būtina padaryti galą nesantikai, normalizuoti krašto gyvenimą ir išspręsti sunkų „lenkų klausimą“. Jis supranta, kad susiklosčiusiomis aplinkybėmis tik Rusijos vyriausybė gali išspręsti šį klausimą abiem tautom“ (rusų ir lenkų, lietuvių ir lenkų?) naudingiausiu būdu. Todėl K. Kalinauskas norėjo paaiškinti, kuo skyrėsi sukilimas Lenkijoje ir Lietuvoje. Jis teigė, kad Lietuvos dvarininkai linko keisti krašto padėtį reformomis, sukilimui nebuvo pasirengę, o ir laikas buvo nepalankus dėl įtemptų dvarininkų ir valstiečių santykių, neleidusių tikėtis valstiečių paramos. Tačiau Lietuva, kad ir pavėluotai, parėmė sukilimą dėl istoriškai susiklosčiusio, o Rusijos imperijos laikais sustiprėjusio prijautimo Lenkijai. Sąmoningai ir sistemingai kelis amžius kurtas Lietuvos ir Lenkijos ryšys toks stiprus, kad vyriausybė, siekianti galutinai „sulieti“ Lietuvą su Rusija, kad padarytų laimingus krašto žmones, šio tikslo nepasieks, jeigu tam neprijaus „iš tiesų išsilavinusi vietinių gyventojų klasė“. Priešingu atveju Rusijos politika taps naujų aukų ir krašto nelaimių priežastimi.

„Kalinausko raštas“ baltarusių istoriografijoje nėra populiarus ir retai minimas. Tai pastebėjo A. Smaliančiukas¹²⁸. „Raštas“ netinka „baltarusių tautinės idėjos“ konstrukcijai. Jis atsirado K. Kalinauskui surengto karo teismo išvakarėse (teismas vyko 1864 m. kovo 1–2 d.). Galima tik spėlioti, kodėl tardymo komisijai prireikė K. Kalinausko apmąstymų kaip atskiro teksto, o ne įtrauktų į apklausos protokolus. Imperijos valdžiai reikėjo raštiško K. Kalinausko pripažinimo, kad sukilimo vadas nejučias neapykantos Rusijai, bet kovojo iš meilės Tėvynei ir tautai, kad sukilimas yra pralaimėtas ir krašto ateitis susietina tik su Rusija?

Vietoj išvadų

Mitais, prielaidomis, interpretacijomis ir nepatvirtintais faktais apaugusi 1863–1864 m. sukilimo istorija prašosi dėmesio. Šis fragmentiškas tyrimas rodo, kad selektyvus šaltinių naudojimas (pvz., tik baltarusiškai rašytų K. Kalinausko tekstų) ir platesnio konteksto nepaisymas sukūrė „įstrigusios“ istorinės atminties fenomeną. Iki šiol funkcionuojantis K. Kalinausko įvaizdis užgožė „raudonųjų“ sukilėlių kartą – Maskvos, Sankt Peterburgo ir kitų imperijos universitetų absolventus bei studentus, išsilavinusias moteris, tuos, kuriuos K. Kalinauskas vadino „iš tiesų išsilavinusia vietinių gyventojų klase“. Jo vizijoje būtent jaunoji inteligentija, o ne dvarininkas ar valstietis turėjo spręsti krašto likimą. Jaunosios inteligentijos kartai jo aplinkoje atstovavo Jamontų šeimos nariai, giminės, kolegos ir bičiuliai. K. Kalinauskas nėra išsitaręs, kaip turėtų atrodyti krašto politinė ateitis: grįžimas į

¹²⁷ *Ocena pamiętników Jakóba Gieysztorą*, 1919, s. 30, 32.

¹²⁸ A. Smaliančiuk, 2016, p. 76.

istorinę praeitį, atskiros Lenkija, Lietuva, Baltarusija, ar autonomija / autonomijos Rusijos sudėtyje. Jo dėmesys baltarusių kalbai ir valstietijai pirmiausia buvo naudingi sukilimui. Valstiečiams skirtuose tekstuose jis nesvarstė jam rūpėjusio „lenkų klausimo“, nekėlė ir Baltarusijos klausimo, bet rašė apie jiems rūpimus ir suprantamus dalykus.

„Laiškai iš po kartuvių“ taip pat prašosi naujo perskaitymo. Tai, kad jie nebuvo parašyti kalėjime, nekeičia jų minties, paskirties ir reikšmės, tik naikina sukilimo vado, prieš mirtį baltarusiškai mąstančio apie Tėvynę, tautą ir mylimąją, dramatišką įvaizdį.

Bibliografija

- 1863–1864 metai Lietuvoje, 1991 – 1863–1864 metai Lietuvoje: straipsniai ir dokumentai, sud. Vida Girininkienė, Kaunas: Šviesa, 1991.
- Bairašauskaitė T., 2019 – Tamara Bairašauskaitė, „Titas Dalevskis“, in: *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą*, sud. Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019, p. 37–92.
- Bruchnalska M., 1934 – Maria Bruchnalska, *Ciche bohaterki: Udział kobiet w powstaniu styczniowym (materiale)*, t. 1, Miejsce Piastowe: Wydawnictwo Towarzystwa św. Michała Archanioła, 1934.
- Caban W., 2017 – Wiesław Caban, „Pamiętniki i listy zesłańców postyczniowych w zbiorach archiwów rosyjskich (centralnych i syberyjskich)“, in: *Z badań nad księżką i księgozbiorem historycznymi: Polonika w zbiorach obcych*, tom specjalny, 2017, s. 287–294. <https://doi.org/10.33077/ww.25448730.zbk.2017.77>
- Dalevskytė-Sierakauskienė A., 2019 – Apolonija Dalevskytė-Sierakauskienė, *Atsiminimai*, sud. Tamara Bairašauskaitė ir Jolanta Sikorska-Kulesza, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019.
- Drėma V., 1991 – Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991.
- Fajnhauz D., 1963 – Dawid Fajnhauz, „Prasa konspiracyjna powstania styczniowego na Litwie i Białorusi (1861–1864)“, in: *Rocznik Białostocki*, 1963, nr. 4, s. 43–102.
- Garść wspomnień z 63 r., 1952 – „Garść wspomnień z 63 r. Ludwika z Jamonttów Rodziewiczowej (fragmenty)“, in: *Ze skarbca kultury: biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, 1952, t. 2, nr. 1 (2), s. 5–9.
- Giller A., 1867 – Agaton Giller, *Historia powstania narodu polskiego w 1861–1864 r.*, t. 1, drugie wydanie, Paryż: Księgarnia Luxemburska, 1867.
- Marzenia, 1867 – Marzenia, „Pamiętnik o ruchu partyzanckim w województwie grodzieńskim w 1863 i 1864 r. przez Ignacego Aramowicza“, in: Agaton Giller, *Historia powstania narodu polskiego w 1861–1864 r.*, t. 1, drugie wydanie, Paryż: Księgarnia Luxemburska, 1867, s. 169–219.
- Mastianica-Stankevič O., 2019 – Olga Mastianica-Stankevič, „Konstantinas Kalinauskas“, in: *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą*, sud. Tamara Bairašauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019, p. 14–22.
- Mastianica-Stankevič O., 2021 – Olga Mastianica-Stankevič, 1863–1864 m. sukilimas Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašte moterų atsiminimuose, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2021, t. XLII, p. 61–98. <http://dx.doi.org/10.15181/ahuk.v42i0.2293>
- Medišauskienė Z., 2009 – Zita Medišauskienė, „Religija 1863–1864 m. sukilimo retorikoje“, in: *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse*, sud. Aldona Prašmantaitė, Vilnius: LII leidykla, 2009, p. 269–298.
- Michalska-Bracha L., 2011 – Lidia Michalska-Bracha, *Między pamięcią a historiografią, Lwowskie debaty o powstaniu styczniowym (1864–1939)*, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, 2011.
- Michaluk D., 2015 – Dorota Michaluk, „Polish-Language Clandestine Press Published Under the Patronage of Kanstancin Kalinoŭski“, in: *Journal of Belarusian Studies*, 2015, Vol. 7, No. 3, p. 79–93. <https://doi.org/10.30965/20526512-00703005>

- Ocena pamiętnik6w Jak6ba Gięysztora*, 1919 – „Ocena pamiętnik6w Jak6ba Gięysztora przez Dra Benedykta Dybowskięgo“, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1919, r. XXXIII, s. 25–45.
- Pamiętniki Jak6ba Gięysztora*, 1913 – *Pamiętniki Jak6ba Gięysztora z lat 1857–1865*, t. I–II, Wilno: Biblioteka Pamiętnik6w, 1913.
- Rodziewicz H., 2006 – Henryk Rodziewicz, *Z dziej6w rodu Rodziewicz6w*, Szczecin: Fabryka Promocji Tadeusz Rodziewicz, 2006.
- Smalianćuk A., 2015 – Aliaksandr Smalianćuk, „Kastuś Kalinoŭski and the Belarusian National Idea: Research Problems“, in: *Journal of Belarusian Studies*, 2015, Vol .7, No. 3, p. 70–78. <https://doi.org/10.30965/20526512-00703004>
- Smalianćuk A., 2016 – Aliaksandr Smalianćuk, „Kalinauskas ir 1863–1864 m. sukilimo tikslai“, in: *1863–1864 m. sukilimas: istorija ir atmintis*, sud. Zita Medišauskienė, Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016, p. 69–80.
- Śliwowska W., 2000 – Wiktoria Śliwowska, *Syberia w życiu i pamięci Gięysztor6w – zesłańc6w postyczniowych*. Wilno–Sybir–Wiatka–Warszawa, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2000.
- Абламейка С., 2020 – Сяргей Абламейка, *Каліноўскі і палітычнае нараджэньне Беларусі. Гістарычна-філязофскае эсэ*, 2-е выданьне, дапоўненае, [b. v.]: Радыё Свабодная Эўропа / Радіё Свабода, 2020.
- [Ablamejka S., 2020 – Syargej Ablamejka, *Kalinouski i palitychnae naradzhenne Belarusi. Gistorychna-filiazofskae ese*, 2-е выданне, дапоўненае, [b. v.]: Радіё Svobodnaya Europa / Радіё Svaboda, 2020.]
- Байрашаўскайце Т., 2023 – Тамара Байрашаўскайце, „Сям’я Ямантаў у паўстанні 1863–1864 гг. і «лісты з-пад шыбеніцы» Канстанціна Каліноўскага“, in: *Літва – Беларусь, Дыялог пра мінулае*, складальнік Альвідас Нікжантайціс, Вільнюс: Aukso žuvys, 2023, с. 122–157.
- [Bajrashauskajce T., 2023 – Tamara Bajrashauskajce, „Syamya Yamantau u paustanni 1863–1864 gg. i „listy z-pad shybenicy“ Kanstancina Kalinouskaga“, in: *Litva–Belarus. Dyyalog pra minulae*, skladalnik Alvidas Nikzhantajcis, Vilnyus: Aukso žuvys, 2023, s. 122–157.]
- Белова В., 2023 – Вероника Белова, „Чернобровая Марыська, вдохновлявшая на восстание“ [interaktyvus], in: <https://gazetaby.com/post/chernobrovaya-maryska-vдохnovlyavshaya-na-vosstani/189457/>, [žiūrėta 2023 08 30].
- [Belova V., 2023 – Veronika Belova, „Chernobrovaya Maryska, vdohnovlyavshaya na vosstanie“ [interaktyvus], in: <https://gazetaby.com/post/chernobrovaya-maryska-vдохnovlyavshaya-na-vosstani/189457/>, [žiūrėta 2023 08 30].]
- Герасімчык В., 2018 – Василь Герасімчык, *Канстанцін Каліноўскі: асоба і легенда*, Гродна: ЮрСа-Прынт, 2018.
- [Gerasimchyk V., 2018 – Vasilij Gerasimchyk, *Kanstancin Kalinouski: asoba i legenda*, Grodna: YurSaPrynt, 2018.]
- Герасімчык В., 2016 – Василий Герасімчык, „Кастусь Калиновский и Марыся Ямонт: история любви“ [interaktyvus], in: <https://nashaniva.com/?c=ar&i=164901&lang=ru>, [žiūrėta 2023 08 30].
- [Gerasimchik V., 2016 – Vasilij Gerasimchik, „Kastus Kalinovskij i Marysya Yamont: istoriya lyubvi“ [interaktyvus], in: <https://nashaniva.com/?c=ar&i=164901&lang=ru>, [žiūrėta 2023 08 30].]
- Дюков А., 2022 – Александр Дюков, *Письма из-под виселицы Константина Калиновского, подложные и настоящие: наброски к источниковедческому исследованию*, Москва: Издательский центр фонда Историческая память, 2022.
- [Dyukov A., 2022 – Aleksandr Dyukov, *Pisma iz-pod viselicy Konstantina Kalinovskogo, podlozhnye i nastoyashchie: nabroski k istochnikovedcheskomu issledovanyu*, Moskva: Izdatelskij centr fonda Istoricheskaya pamyat, 2022.]
- Калиновский К., 1988 – Константин Калиновский, *Из печатного и рукописного наследия*, Минск: Беларусь, 1988.
- [Kalinovskij K., 1988 – Konstantin Kalinovskij, *Iz pechatnogo i rukopisnogo nasledya*, Minsk: Belarus, 1988.]

- Мулина С. А., 2012 – Светлана Анатольевна Мулина, *Мигранты поневоле. Адаптация ссыльных участников польского восстания 1863 г. в Западной Сибири*, Санкт-Петербург: Алтейя, 2012.
- [Mulina S. A., 2012 – Svetlana Anatolevna Mulina, *Migranty ponevole. Aadaptaciya ssyl'nyh uchastnikov pol'skogo vosstaniya 1863 g. v Zapadnoj Sibiri*, Sankt Peterburg: Alteja, 2012.]
- Смалянчук А., 2023 – Аляксандр Смалянчук, „Невядомыя беларускамоўныя тэксты з атачэння Кастуся Каліноўскага 1862–1863 гг.“, in: *Homo Historicus 2023. Gadavik antrapalagichnaj gistoryi*, пад рэд. Аляксандра Смалянчука, Варшава: Полацкія лабірынты, 2023, с. 10–32.
- [Smalyanchuk A., 2023 – Alyaksandr Smalyanchuk, „Nevyadomyya belaruskamounyuya tehksty z atachehnnya Kastusya Kalinouskaga 1862–1863 gg.“, in: *Homo Historicus 2023. Gadavik antrapalagichnaj gistoryi*, пад red. Alyaksandra Smalyanchuka, Varshava: Polackiya labirynty, 2023, s. 10–32.]
- Указатель*, 1864 – *Указатель города Вильны. Составлен по распоряжению г. главного начальника края*, Вильна: в типографии А. К. Киркора, 1864.
- [Ukazatel, 1864 – *Ukazatel goroda Vilny. Sostavlen po rasporyazheniyu g. glavnogo nachalnika kraya*, Vilna: v tipografii A. K. Kirkora.]